Acta Linguistica Lithuanica
LVIII (2008), 17 – 51

Auka ir *aukuras*. Žodžių kilmė bei semantinė motyvacija

DAINIUS RAZAUSKAS
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

The article deals with the Lithuanian terms for sacrifice and altar, *auka* and *aukuras*. After a statement of the problem and a survey of research, the author argues for a connection between *auka* and *aukuoti* 'lift up, sway' on the basis of historical data on ancient Lithuanian religion and of typological evidence (the practice of lifting up offerings). The second word, *aukuras* 'altar', also shown by historical sources to be genuine, could be explained (taking into account its parallel form *aukaras*) as containing the same root *auk-*, with *-ura-* and *-ara-* as parallel suffixes used to derive *nomina instrumenti*.

1. *AUKA*

Bene pirmasis lietuvių žodį *auka* 1909 m. mėgino etimologizuoti žymus latvių kalbininkas Janis Endzelynas. Jis aiškino jį atsiradus iš veiksmažodžio *aukauti* 'aukoti', kurį spėjo esant padarytą iš priešdėlio *au-* 'nu-' (= rusų *y-*) ir veiksmažodžio *kauti* 'mušti', taigi *aukauti* pirmiausia turėjęs reikšti 'užmušti' (kaip kad rusų *y-бить*) (Endzelīns 1974: 70–71).

Su Endzelynu kategoriškai nesutiko Kazimieras Būga, ta dingstimi 1912 m. išsakęs savo aiškinimą, tapusį klasikiniu: „Žodžiai *aukauti* 'жертвовать', *auka* 'жертва' ir *aukuras* 'алтарь' lietuvių kalbos savastimi tapo rašytojo S. Daukanto dėka. Pateiksiu keletą citatų iš Daukanto: *Vadino jį Aukopirmas nuo žodžių* ***auka*** *ir pirmas, kaipo tas, kurį reikia visų pirma* ***aukauti*** *arba garbinti; ...meldės ant aukštų kalnų, kuriuos* ***auko*** *kalnais, nuo žodžio* ***aukauti,*** *vadino...; Turėjo dar taip pat už šventus* ***aukurus,*** *arba altorius, ant kalnų, kuriuos vadino* ***auko*** *kalnais, arba* ***alko*** *kalnais, ir viešpilais, ir didelius akmenis, ant*

kurių meldės ir dievams ***aukavo****, arba juos vaišino, kaip šiandien iš gudiškumo yra sakoma, apieras jiems darė...; Pas angą buvęs* ***aukuras****, ant kurio gyvulius* ***aukavę*** *ir amžina ugnis, ąžuolo medžiais kurstoma, dieną ir naktį kūrinusis*" (Būga 1958: 355–356)[1] ir pan. Pateiksime dar vieną iškalbingą Būgos praleistą pavyzdį: *Čia priešaky tos koplyčios stovėjęs* ***aukuras****, arba altorius, bėjė, kur* ***auką kūrino*** *arba gyvulius, Perūnui pašvęstus, degino* (Daukantas 1976 1: 514). Būga tęsia: „J. Endzelynas veiksmažodį *aukauti* [...] laiko esant sudėtą iš priešdėlio *au-* = slavų *y-* ir pirminio veiksmažodžio *káuti* 'бить'. Su tokiu žodžio aiškinimu sunku sutikti. Man atrodo tikėtiniau, kad visi trys žodžiai – *aukauti, auka* ir *aukuras* – Daukanto išradimas. Pilkapių pavidalo kalvas, su giraitėmis ar be jų, lietuviai vadina *ãlko kálnas* arba *ãlkos kálnas*. [...] Kai kuriose tarmėse, pavyzdžiui, apie Skuodą, *ãlka* arba *ãlkas kálns* (dial.) tariama kaip *aũka* arba *aũkas kálns, l* sporadiškai pakintant į *u*; plg. rytų lie. *aukū́nė* vietoj *alkū́nė* 'локоть'. Daukanto tarmėje *ãlka kálns* irgi tarta kaip *aũka kálns*. [...] Apie *ãlko(s)* arba *aũko(s) kálnus* liaudyje pasakojama, esą ant jų lietuvių protėviai, būdami pagonys, atnašavo dievams. Veikiamas pasakojimų apie atnašavimus ant kalvų, vadinamų *aũka kálns*, Daukantas nusprendė, kad pavadinimas *aũka kálns* yra visai tas pat, kas *apiẽras kálns*, iš čia išvada – *auka* yra *apiera* 'жертва'. Iš tokiu būdu atkurto žodžio *auka*, Daukanto vaizduotėje įgavusio reikšmę 'жертва', ilgainiui buvo sukurpti vediniai *aukáuti* 'жертвовать' ir *aũkuras* 'жертвенник' (pagal *ugniã-kuro* pavyzdį). Žodis *auka* gyvoje šnekamojoje kalboje žinomas tik junginyje *aukos kálns* (Telšių aps. šiaurės vakarų kampe), pradžioje reiškusiame 'kalvą su šventa giraite viršuje'; plg. *ãlkas* 'giraitė'" (Būga 1958: 356–357).

Tokiai nuomonei 1943 m. pritarė kitas iškilus lietuvių kalbininkas Pranas Skardžius. Jo žodžiais, „dabartinė *auka* 'apiera' galėjo atsirasti visai atsitiktinai. Jos anksčiau prieš Daukantą visai nesutinkame; jos nerandame ir pirmuosiuose jo raštuose. Iš jo vėlyvesnių raštų matyti, kad jis tiek *apieros*, tiek *altoriaus* ir *apieravoti* yra paskiau pradėjęs vengti visai sąmoningai, vien tautiniais sumetimais. Dėl to jis pvz. *Būde* rašo: *Turėjo dar taip pat už šventus* ***aukurus****, arba* ***altorius****, ant kalnų, kuriuos vadino* ***auko*** *kalnais, arba* ***alko*** *kalnais, ir viešpilais, ir didelius akmenis, ant kurių meldės ir dievams* ***aukavo****, arba juos vaišino, kaip šiandien iš gudiškumo yra sakoma,* ***apieras*** *jiems darė.*

[1] Daukanto citatos pateikiamos pagal šiuolaikinį leidimą: Daukantas (1976 1: atitinkamai 490, 511, 522 ir 513). Visi išryškinimai čia ir toliau, jei nenurodyta kitaip, – mano.

Kadangi *alka(s)*, kaip rodo kiti šaltiniai, šalia savo veikiausiai senesnės reikšmės 'biržis, biržtva, gojelis, gojus, Hain' dar anksčiau galėjo būti susijusi su dievų garbinimu (pvz.: *šitie... garbina ugnį, žemyną, gyvates, žalčius, perkūną, medžius,* ***alkus,*** *medeines, kaukus ir kitus biesus* Daukša) ir su aukojimu (pvz.: *alkos kalnas* 'kalnas, kur aukos buvo aukojamos' Juška, *alkas* [= aukas, apieras] *vežė į Rokytus gyvolių patronui šv. Rokui* Alsėdžiai; plg. dar la. *elka kalns* 'dievaičių kalnas, šventas kalnas stabmeldžių pamaldoms', go. *alhs* 'šventovė' ir kt.), tai kuriuo nors būdu (galbūt nusižiūrėjus į tokias grutes kaip *áudra* || *áldra* ir kt.) ji galėjo būti paversta į *auką* ir pradėta vartoti *apieros* reikšme. Vėliau iš Daukanto ją pasiėmė Valančius, aušrininkai bei kt., ir tuo būdu ji įsigalėjo dabartinėj bendrinėj kalboj" (Skardžius 1943: 586–587, dar žr. 592, 596; išretinimai Skardžiaus)[2].

Pagaliau tokį aiškinimą „Lietuvių kalbos etimologijos žodyne", kurio pirmas tomas išėjo 1962 m., įteisino[3] Ernstas Fraenkelis: „*aukà* 'Opfer', *aukáuti* 'freiwillige Beiträge ensammeln [savanoriškai ką atiduoti]', *aukóti* 'opfern'. Į literatūrinę kalbą įvesta Daukanto vietoj *apierà, apieravóti*, atitinkamai *afiera, afieravoti*, iš le. *ofiera, ofierować*", savo ruožtu, „iš *aukà* pasidarytas ir *aũkuras* = *altórius* pagal *ugniãkuras*". Tačiau Fraenkelis priduria dar kai ką – jis spėja šiems žodžiams kalboje prigyti padėjus kitus kone taip pat skambančius ir kalboje seniai žinomus žodžius, būtent: „Prie to palaikomai prisidėjo tokie jau esantys žodžiai kaip *aukúoti* 'hebopfern [atnašauti pakeliant]', *aukãvimo apierà* 'Hebopfer [atnašavimas pakeliant]', *auk(u)oti* 'ein Kind auf- und niederheben [kilnoti kūdikį aukštyn žemyn]' (Bretkūnas) = la. *aũklēt* 'ein Kind warten, es auf Händen tragen und schaukeln [prižiūrėti, nešioti ir supti ant rankų vaiką]', *aũkla* 'Kinderwärterin [vaikų prižiūrėtoja]', lie. *áuklė* 't. p.',

[2] Daukanto citata pateikta pagal šiuolaikinį leidimą: Daukantas (1976 1: 522). Žodžius *auka, aukauti* Daukantas gausiai vartojo ir kituose savo darbuose. Štai iškalbingesni pavyzdžiai iš „Pasakojimo apie veikalus lietuvių tautos senovėje": *Pas tą qžuolą, visados žaliuojantį, buvo žinyčia, kurioje aukas, arba apieras, tiems dievaičiams aukavo ir amžina ugnis, qžuolo malka kurstoma, degė; Tretieji žyniai vadinos kirvaičiai, kurie mušė gyvulius aukai, arba apierai...; Brutenis leido jam aukas, arba apieras, duoti dievams...; ...senų dienų žuvėdai kiekvieną pavasarį savo dievus aukavo...* ir pan. (Daukantas 1976 2: 33, 34, 41, 49, dar žr. 29, 38, 40–43, 47, 50 ir kt.). Dėl kituose Daukanto darbuose minimų *aukos* ir *aukavimo* žr. Klimavičius (2003: 178–179) (už nurodytus man šį Klimavičiaus ir paskui dar minėsimą A. Girdenio straipsnį nuoširdus ačiū dr. Vykintui Vaitkevičiui!).

[3] Žr. jau Buck (1949: 1468) ir kt.

ūkáuti 'auf Armen tragen, warten, pflegen, zärtlich behandeln [ant rankų nešioti, globoti, prižiūrėti, meiliai elgtis]', *ukúotis* 'sich schaukeln, schwanken, watscheln [suptis, linguoti, svyruoti]', la. *u(i)cināt, ucīt* '(Kinder) auf den Händen und Füßen dämmeln [ant rankų ar kojų supant raminti (kūdikį)]', *ucītis* 'Wiege [lopšys]'. Šitie žodžiai yra giminiški su go. *auhuma* 'aukštesnis, aukščiau', kimrų *uchel* 'aukštas', prūsų sustiprinančiąja dalelyte, išreiškiant aukščiausiąjį laipsnį, *ucka-*" (Fraenkel 1962–1965: 24–25)[4]. Taigi, Fraenkelio nuomone, žodžiai *auka, aukoti*, viena vertus, į literatūrinę kalbą yra Daukanto įvesti, kita vertus, čia jie prigijo dėl minėtų jau iš anksčiau žinomų senų žodžių. Šiaip jau kai kurie iš jų iškart verčia kelti klausimą, ar *auka* išvis yra naujadaras, tačiau neužbėkime patys sau už akių.

1967 m. žodžiui *aukà* skirtą straipsnį paskelbė I. Ermanytė. Ji irgi tarsi sutinka su Būgos ir Skardžiaus aiškinimu, bet, atsižvelgdama į Fraenkelio nuomonę, jau kur kas atsargiau – Daukanto nuopelnu ji laiko nebe žodžio kilmę, o tik jo paplitimą kalboje: „Žodis *aukà* bei jo vediniai *aukáuti* ir *aūkuras* **paplito** mūsų kalboje iš S. Daukanto „Būdo senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių" (1845). Anksčiau vietoje šių žodžių buvo vartojami skoliniai *afierà* ir *apierà* (iš le. *ofiara*), *afieravóti* ir *apieravóti* (iš le. *ofiarować*) ir *altõrius* (iš le. *ołtarz* arba bru. *алтарь*). Žodžio *aukà* **kilmė** – daug svarstymų ir diskusijų susilaukęs dalykas. Savo darbuose ties juo ne kartą buvo apsistoję K. Būga, Pr. Skardžius ir E. Frenkelis. Vieni šį žodį labiau siejo su žodžiu *ãlkas, alkà*, kiti – su šaknį *auk-* turinčiais žodžiais" (Ermanytė 1967: 38). Toliau I. Ermanytė dar primena kalbininkų abejones dėl garsų (kieto) *l* ir *u* kaitos, kuri tik ir įgalino Būgą bei Skardžių iškelti minėtas hipotezes. Įdomu, kad tokia garsų kaita atitinkamose tarmėse abejojo pirmiausia patys Būga ir Skardžius. Pasak Ermanytės, „dėl šios garsų kaitos, kurios produktas buvęs S. Daukanto *auka*, kai kurių mūsų žinomų kalbininkų tarpe kilo rimtų diskusijų. 1910 m. balandžio 17 d. laiške J. Endzelynui K. Būga rašė, kad '*áldra*... Kvėdarnos ir Rietavo šnektose nesiduoda išaiškinti iš *áudra* [...], delto kad šiose šnektose *u* virtimas į *ł* ir *ł* į *u* visai nežinomas'. Panašios nuomonės K. Būga laikėsi ir savo darbe „Apie lietuvių asmens vardus". Pr. Skardžius, remdamasis šiais K. Būgos tyrinėjimais, taip pat tvirtino, kad Žemaičiuose vargu ar galima rasti tikrų bei patikimų sporadinės garsų *u* ir *l* kaitos pavyzdžių, kadangi že-

[4] Be Fraenkelio minėtų žodžių, dar galima nurodyti *uknóti, ukóti, ūkúoti, ūkuoti* 'supti (ppr. vaiką ant rankų), sūpuoti, linguoti, aukuoti', jaustuką *ūko* (kūdikio) supimui ant rankų nusakyti ir pan., žr. LKŽ$_{XVII}$ 412, 442.

maičių veliarinis *l* nėra toks kietas, kaip rytų aukštaičių. Ir vis dėlto K. Būga I Žodyno sąsiuvinyje priėjo išvadą, jog *áldra* vargu ar yra atskirtina nuo *áudros* ir priebalsį *l* turėjo gauti iš kito artimos reikšmės žodžio, pvz., *áldu, aldėti* 'šūkauti', la. *aĩdaris* 'triukšmadarys, kvailys ir t.t." (Ermanytė 1967: 39–40; žr. Būga 1958: 208; Būga 1961: 818).

Taigi garsas *l* čia atsiranda ne tiesiog iš *u*, bet tarsi perimamas iš panašios reikšmės ir panašaus skambesio žodžių, taip iš esmės perimant pačią tų žodžių **šaknį**, kaip ir žodis *auka*, garsą *u* gavęs iš minėtų senų šaknies *auk-* žodžių, iš esmės irgi perima pačią tą šaknį *auk-* ir, vadinasi, iš tikrųjų yra šios *auk-* šaknies žodis.

Dėl to verta atidžiau įsiklausyti į Ermanytės užsimintas Skardžiaus abejones dėl garsų *l* bei *u* kaitos ir iš to plaukiančias tiesiogines išvadas apie žodžio *aukà* kilmę. Atsiliepdamas į Būgos aiškinimą Skardžius rašo: „Kiek kitaip tenka aiškinti Daukanto *Būde* pradėtą vartoti *auką* ir *aukurą*. [...] Čia taip nedviprasmiškai *auka* yra sugretinta su *alka(s)*, kad daug kam lengvai gali kilti mintis, jog *auka* gali būti kilusi iš *alka(s)*, ypač dėl to, kad velarinis *l* kai kuriose mūsų šnektose išvirsta į *u* [...]. Ir tą nuomonę kaip tik K. Būga yra jau išreiškęs. Tam vėliau yra pritaręs E. Fraenkelis. Bet čia tuojau atsiranda viena fonetinė kliūtis: žemaičių velarinis *l* nėra toks kietas, kaip ryt. augštaičių, todėl žemaičių šnektose *al* virtimo į *au* visai patikimų pavyzdžių nesutinkame [...]. Dvibalsių *al* ir *au* santykis žem. *áldroje* ir *áudroje* gali būti išaiškintas ir nefonetiškai. Taip pat *máukna* 'eglės luobas' = la. *maũkna* 't. p.' pirmiausia yra jungtina su *maũkti*, la. *màukt*, ne su vabalninkėnų *málkna*, kuri neatskirtina nuo *málka* [...]. Man dar ir dabar rodos, kad Daukantas, susidarydamas *auką*, prieš akis galėjo turėti **ne tik** *alką*, bet ir kokių nors kitų artimai skambančių žodžių, pvz., *aukuoti* 'heben [(pa)(iš)kelti]' ir kt." (Skardžius 1998: 408–409; cituojant praleistos kai kurios nuorodos)[5]. Tiesiai tariant, *auka* gali būti kaip tik šaknies *auk-* žodis, Daukanto pasidarytas (arba tik pavartotas, žr. toliau) *alko(s)* įtakoje, o ne atvirkščiai.

Toliau I. Ermanytė irgi kreipiasi į šaknies *auk-* žodžius ir juos nuodugniau aptaria: „Žodžiai su šaknimi *auk-* jau buvo žinomi ir vartojami mūsų raštuose žymiai anksčiau už S. Daukanto *Būdą*. Žodis *aukuoti* randamas M. Daukšos *Postilėje*, K. Donelaičio *Metuose*, K. G. Milkaus *Žodyne*, o *aukavimas* užfiksuo-

[5] Įdomu, kad šis Skardžiaus straipsnis pirmąsyk paskelbtas 1937 m. (*Archivum Philologicum* 4, p. 192–199), taigi 6 metai prieš jo aukščiau cituotąjį Būgai antrinantį aiškinimą. Tai rodo, kad tvirtos nuomonės tikrai nebūta.

tas P. Ruigio *Žodyne*. *Aukuoti* šių autorių raštuose reiškė 'nešioti, linguoti, sūpuoti, kiloti kūdikį (aukštyn žemyn)'. J. Bretkūnas Biblijos vertime taip pat vartoja šį žodį, pvz.: *Ir padėk tatai vis ant rankų Aarono ir jo sūnų, bei kilnok* (viršuje: *aukůk*) *tatai ponui* (2 Moz 29, 24). *Bei imk krūtis avino no papildijimo Aarono ir kilnok* (viršuje: *aukůk*) *tatai po akim pono* (2 Moz 29, 26). Čia *aukúoti* reiškia 'kelti (aukštyn), kiloti'". Tarp kitko, ir Donelaitis veiksmažodį *aukuoti* pavartoja ne šiaip sau reikšme 'nešioti, sūpuoti, kiloti kūdikį (aukštyn žemyn)', bet pavartoja jį greta *garbinti* ar net kaip pastarojo sinonimą, plg. *Pavasario linksmybes* 305–307, kur mergaitės, iš skudurų pasidirbusios lėles, ***aukuodamos** ant alkūnių **garbino** bostrą* [vaikpalaikį] (Donelaitis 1994: 23). Ir vis dėlto Fraenkelio autoritetas I. Ermanytei neleidžia padaryti daugiau jokių išvadų, vietoj kurių ji tik pakartoja Fraenkelį, iš „atsargumo" netgi kiek susiaurindama, suprastindama jo paties sampratą: „E. Frenkelio nuomone, šie visi žodžiai padėjo atsirasti žodžiui *aukà* iš neteisingai suprastų žodžių *aĩkas, alkà*" (Ermanytė 1967: 40). Pagaliau esą „žodis *aũkuras* taip pat sukurtas S. Daukanto", ir tam patvirtinti tik darsyk pacituojamas Būga (Ermanytė 1967: 42).

Ermanyte rėmėsi, tačiau nevengdamas ir toliau siekiančių užuominų, Aleksandras Vanagas 1981 m. išėjusiame savo *Lietuvių hidronimų etimologiniame žodyne*, aiškindamas tokius lietuviškus vandenvardžius kaip *Auk-ùpė, Aũk-upis* bei kt.: „Šaknis *auk-* bandyta sieti su lie. *aukà* (B. Savukynas)[6]. Tokiu atveju tai būtų palyginti nauji hidronimai, turėję su tikėjimais bei prietarais susijusią pirminę reikšmę. Manoma, kad žodis *aukà* yra S. Daukanto sukurtas (E. Fraenkel). Veiksmažodinė šaknis *auk-* žinoma iš daug anksčiau – iš M. Daukšos „Postilės", K. Donelaičio „Metų", K. G. Milkaus „Žodyno" ir kt. (I. Ermanytė). Tai veiksmažodis *aukuoti* 'nešioti, linguoti, sūpuoti, kilnoti kūdikį aukštyn žemyn' (ten pat). J. Bretkūno raštuose šis žodis jau reiškia 'kelti (aukštyn), kiloti', t. y. jis bemaž sinonimas žodžio *aukóti*, plg.: *kilnok* (viršuje *aukůk*) *tatai ponui* (ten pat). Taigi vietovardžius su *auk-* galima sieti su šiuo ar pan. veiksmažodžiu. Tuomet jie būtų iš gerokai ankstesnių laikų negu S. Daukanto raštų *aukà*"; pagaliau „atrodo, kad lietuvių hidronimams su *auk-* etimologiškai netgi artimesni gali būti latvių *Aũce* up., *Auciņš* up., *Autzil* ež. ir pan.", ir visus šiuos „lietuvių ir latvių vietų vardus būtų pamato lyginti su lie. *aukúoti* 'supti, linguoti, liūliuoti'

[6] Savukynas (1960: 298); pats žodis *auka* čia išvis niekaip neaiškinamas.

(LKŽ I, 63), la. *aukāt* 'bėgti' ([Mülenbacho ir Endzelyno] *Latviešu valodas vārdnīca* 1, 221), toliau – galbūt ir su la. *aũka* 'audra, viesulas' (ten pat)" (Vanagas 1981: 52–53).

Čia, sugretinant *aukóti* su *aukúoti* 'kelti (aukštyn), kiloti', jau daroma tiesioginė užuomina į kitokią nei Būgos pasiūlytoji žodžio *aukà* etimologiją, nors labai nedrąsiai ir nepakankamai aiškiai.

O štai Zigmas Zinkevičius 1990 metais išėjusiame *Lietuvių kalbos istorijos* IV tome *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.* savo abejones dėl paplitusios nuomonės apie žodžių *aukà, aũkuras* kilmę išsako labai aiškiai, tik, deja, niekaip jų nepagrindžia: „Paplitusi nuomonė, kad Daukanto naujadarai esą žodžiai *aukà, aũkuras*, bet tai abejotina" (Zinkevičius 1990: 152).

Nežinia, ar profesorių abejoti vertė jau minėti kalbininkų darbai, ar prieš parengdamas spaudai šį tomą jis vis dėlto spėjo susipažinti su 1989 m. antroje pusėje pasirodžiusiu trumpu, bet pagaliau ryžtingu Jono Palionio straipsniu „Dėl žodžių *aukà* ir *aukóti* kilmės", deja, paskelbtu vokiečių kalba tuometinėje Rytų Vokietijoje ir todėl Lietuvoje mažai žinomu.

J. Palionis priminė ir pakartojo Skardžiaus abejones dėl žemaičių veliarinio *l* ir *u* kaitaliojimosi (Palionis 1989: 212) ir atkreipė dėmesį į dar keletą šaltinių, kuriuose vartojamas veiksmažodis *aukúoti* reikšme 'supti, kilnoti kūdikį aukštyn žemyn' (pavyzdžiui, 1653 m. Jaugelio-Telegos *Knyga nobažnystės* ir kt.), ir į to veiksmažodžio reikšme 'kelti, kilnoti' vartojimą visai artima šiuolaikinei *aukoti* reikšmei prasme 1735 ir 1755 metais Rytprūsiuose išleistuose Biblijos vertimuose (pavyzdžiui: *Lygey kaip jis tai* ***aukůj'*** *nů jáučio, dėkawonės*, vietoj *apierój'* [šiuolaikiniu vertimu, „lygiai taip, kaip buvo išimta iš bendravimo **aukos** jaučio" Kun 4.10]) (Palionis 1989: 210–211). Palionis dar atkreipė dėmesį į tai, kad veiksmažodis *aukúoti* 'kelti, kilnoti' jau prieš Daukantą bent trijuose šaltiniuos pavartotas šiuo metu įprasta lytimi *aukóti*, būtent: tuose pačiuose 1753 bei 1755 m. Biblijos leidimuose (*Wien's tur a u k ô t, ſawo rankôs ſáuję plonû kwieczmilećiû* = vok. *Es soll einer* ***heben*** *eine Hand voll Semmel* [„Kiekviena kunigo javų **atnaša**" Kun 6.16]) ir, dalyvio forma, J. Bretkūno Biblijos vertimo rankraščio paraštėje (*aukojamanghi*, pabraukta *aukaŭwamo, Kruti* [„Pašventinsi krūtinę, atnašautą kaip **pakylėjimo atnašą**" Iš 29.27]) (Palionis 1989: 211; plg. jau Būga 1959: 642). Pagaliau – o tai yra lemiamas ir galutinis argumentas – Palionis nurodo šaltinį, kuriame prieš Daukantą pavartotas pats daiktavardis *aukà* šiuolaikine jo reikšme: „K. Būga ir jo sekėjai, vėliau dirbę kalbininkai P. Skardžius, E. Fraenkelis

bei kiti, buvo linkę laikyti žodį *aukà* reikšme 'Opfer' S. Daukanto naujadaru. [...] Tačiau esama faktų, kad šis žodis minėtąja reikšme rašto paminkuose vartotas ir anksčiau, jau prieš Daukantą. Jis užfiksuotas 1720 m. nežinomo asmens Šiauliuose sakytų pamokslų rinkinyje, J. Biržiškos pavadintame *Contiones litvanicae*, kuris dabar saugomas Vilniaus Universitete (fondas I, D 23). Dvidešimt antrajame pamoksle (*Concio Litvanica pro Dominica 22 post Pentecosten*) randame tokį sakinį: *Praszau jusu waykialay mana, tegul miayłe Wieszpaties diewa szyrdij jusu kaip didziausia* ***auka,*** *batay tasay csynsius nuog musu bus jam wdziecznas...* Nors pats sakinys nevisai suprantamas (trūksta gramatinės jungties), iš jo akivaizdu, kad žodis *aukà* pavartotas arba tiesiog s. lie. *apiera* 'Opfer', arba artima jai lie. *dovana* 'Gabe' reikšme" (Palionis 1989: 210). J. Palionis daro išvadą, kad „seną žodį *aukà*, kurio pirminė reikšmė galėjo būti buvusi 'pakėlimas' (atitinkamų dievybei skirtų dalykų), po krikščionybės priėmimo išstūmė lenkiškasis *afiera / apiera* (s. le. *ofiera*). Šis skolinys senųjų lietuviškų raštų autorių (M. Mažvydo, M. Daukšos, M. Petkevičiaus bei kitų) buvo įvestas kaip tam tikras kanonizuotas religinis terminas. [...]. Vadinasi, nėra jokio bent kiek aiškaus pagrindo nei žodį *auka*, nei *aukoti* (arba *aukauti, aukuoti*) laikyti, anot K. Būgos, „Daukanto išradimu". Šiuos žodžius S. Daukantas galėjo paimti iš savo laiko šnekamosios kalbos, pirmiausia iš senosios žemaičių kilties kalbos, kurie juos bus vartoję reikšme 'pakėlimas', o gal ir siauresne reikšme 'tam tikro daikto pakėlimas dievybei, auka'" (Palionis 1989: 211–212). Negana to, „*auką* esant senu, anksčiausiai liaudies kalboje vartotu žodžiu, – J. Palionio teigimu, – liudija ir jo veiksmažodiniai vediniai *aukúoti, aukóti, aukáuti*" (Palionis 1989: 210), kuriuos jis, vadinasi, kildina iš pirminio daiktavardžio *aukà*, o ne atvirkščiai.

2003 m. nagrinėjamu klausimu straipsnį „*Auka, apiera, atnaša*: istorijos ir vartosenos bruožai" paskelbė Jonas Klimavičiaus (Klimavičius 2003: 170–193). Tiesa, lemiamas Palionio atradimas žodį *auka* šiuolaikine reikšme buvus vartotą jau prieš Daukantą Klimavičiaus, regis, liko nepastebėtas, tačiau ir be to, darsyk nuodugniai peržvelgęs visą turimą medžiagą ir daugelio minėtų autorių, pradedant Būga, pasisakymus, jis prieina iš esmės tą pačią išvadą, kad „galėjo S. Daukantas *auką* būti girdėjęs iš gimtosios tarmės", taigi „neaišku, kaip S. Daukantas padarė, bet aišku, kad *auka* nėra iš kelmo spirta, o turi tikriausią lietuvišką pamatą *aukuoti*. Šiaip ar taip, bet S. Daukantas išgelbėjo (bendrinei) kalbai nykstantį tautinį žodį"; todėl „K. Būgos nuomonė, kad *auka* yra S. Daukanto pusiau naujadaras (iš junginio *aukos / alkos kalnas*

jį perprasminant), koreguotina" (Klimavičius 2003: 179, 190). Beje, autorius primena, kad jau 1961 m., taigi dar prieš pasirodant Fraenkelio žodyno pirmajam tomui, žodžių *auka, aukauju, aukavimas* Daukanto neologizmams neskyrė Jonas Kruopas (Klimavičius 2003: 178). Tik kaip ir I. Ermanytė (bei kai kurie kiti kalbininkai, šiaip jau pasisakę už *aukos* autentiškumą), J. Klimavičius, atrodo, yra linkęs dėl visa ko paaukoti *aukurą* – laikyti jį Daukanto išradimu (Klimavičius 2003: 177–178).

Po visko, kas pasakyta, galima nebent pridurti, kad senasis slavų aukos pavadinimas **žьrtva* daugelyje slavų kalbų irgi buvo išstumtas skolinių (antai Balkanuose – turkizmo *курбан*, lenkuose – lotynizmo *ofiara* bei kt.) ir XIX–XX a. žodinėje liaudies tradicijoje retai bevartotas (Buškevič 1999: 209). Taigi *apieros* paplitimas lietuvių kalboje neduoda jokio pagrindo abejoti *aukos* senumu. Į tai atkreipė dėmesį ir J. Klimavičius, pateikęs taiklų šį reiškinį paaiškinantį pavyzdį, užrašytą iš gyvosios kalbos (Mielagėnuose, Ignalinos r.): *Kokia viera, tokia apiera* (Klimavičius 2003: 181–182)[7].

Jokio pagrindo abejoti žodžio *auka* autentiškumu, beje, neduoda ir tai, kad Daukantas jį nuolat palydi paaiškinimu: ...*auka, arba apiera*... (žr. aukščiau). Jis taip daro ir su kitais savais, tik skolinių išstumtais žodžiais, kuriuos nori į vartoseną sugrąžinti, pavyzdžiui: ...*lytus ir ligos sudergė jo visą* ***kariauną, arba vaiską***...; ...*kurie sergėtų nuo antpuolių* ***pašalius, arba malas***...; ...*danams* ***duoklę, arba doną,*** *mokėti; Tą metą lietuviai kalnėnai vėl* ***mandė, arba prabavojo,*** *laimės pietiniuose Guduose; Kas per priežastis buvo to neapkentimo krikščionių* ***vieros, arba tikybos,*** *gali ją kiekvienas numanyti* (Daukantas 1976 2: 45, 50, 52, 84, 98) ir t.t.

2006 m. *aukos* etimologijai skirtą straipsnį dar paskelbė Aleksas Girdenis (Girdenis 2006: 375–378). Jis visiškai palaiko J. Palionį, kuris „neginčijamai įrodė, kad *aukà* negali būti Simono Daukanto išradimas, kaip buvo manoma anksčiau", o Palionio aptiktą sakinį su daiktavardžiu *auka* iš XVIII a. pradžios *Contiones litvanicae* pavadina „absoliučiai tikru argumentu" (ir pateikia dar keletą papildomų savo argumentų) žodį *aukà* nesant naujadaru; pagaliau „labai abejotina ir pati tokio naujadaro iš žodžio *ãlkas* ar *alkà* galimybė: šiaurės žemaičių tarmėje pokytis *ł* → *u̯* **labai sunkiai** įsivaizduojamas" (Girdenis 2006: 375; išryškinta Girdenio). Taigi „lietuvių *aukà* nėra

[7] Pavyzdys iš LKŽ$_1$ 205; žr. Grigas (1987: 532, Nr. 565), kur nurodytos dvi, baltarusių ir lenkų, paralelės (pirmieji lietuviški užrašymai žinomi iš XIX a. vidurio).

Simono Daukanto naujadaras – tai jau 1989 m. įrodė Jonas Palionis“ (Girdenis 2006: 377). Iš daiktavardžio *aukà* A. Girdenis kildina veiksmažodį *aukóti* ir (kaip supaprastintą dūrinį iš *aukakuras*) sudurtinį daiktavarį *aukuras*, tačiau senųjų raštų veiksmažodžiai *aukauti* bei *aukuoti* ‘kilnoti, sūpuoti, liūliuoti’, jo žodžiais, „vargu ar *aūkai* giminiški“ (Girdenis 2006: 375–376). Mat žodį *aukà* A. Girdenis yra linkęs aiškinti visiškai kitaip – o būtent kildinti jį iš **avikà* < **au̯ikā́* ‘avis’ (= sen. indų *avikā́*, slavų *овьса*) (Girdenis 2006: 376, 377). „Turėdami galvoje balsio [i] iškritimą žodyje **āžikā́*, pavertusį jį dabartine *óžka*, galime lengvai įsivaizduoti panašų žodžio **au̯ikā́* ar vėlesnės jo atmainos **avikà* pokytį“ (Girdenis 2006: 377). Daugiausia dėmesio Girdenis skyrė formaliai, fonetinei tokio pokyčio galimybei, o semantinę jo galimybe nusakė trim sakiniais: „Žinodami, kad daugeliui tautų avis yra pagrindinis aukojamas gyvūnas, galime gana drąsiai manyti, kad taip buvo ir senovės lietuvių kultūroje. Gal tik labai iškilmingais ar be galo svarbiais bei šventais atvejais būdavo aukojami stambesni gyvuliai – jaučiai ir pan. Dėl to senoji **au̯ikā́* nesunkiai galėjo įgyti ir abstraktesnę sakralinę ‘aukos’ reikšmę“ (Girdenis 2006: 376). Tačiau iš tikrųjų viskas nėra taip paprasta. Verta būtų patikrinti, pirma, ar tikrai dėl to, kad „daugeliui tautų avis yra pagrindinis aukojamas gyvūnas“, gali atsirasti iš avies pavadinimo padarytas žodis aukai reikšti (ir apskritai ar žodžiai aukai reikšti atsiranda iš aukojamųjų dalykų); ir, antra, ar tikrai „taip buvo ir senovės lietuvių kultūroje“. Taigi, pirma: C. D. Bucko *Indoeuropiečių kalbų sinonimų žodyne* iš visų pateiktų žodžių, kuriais įvairiose indoeuropiečių kalbose reiškiama sąvoka ‘auka’, **nė vienas** nėra atsiradęs nuo aukojamo dalyko pavadinimo, taigi ir nuo avies pavadinimo, o vienintelis, kuris su avies pavadinimu vis dėlto yra susijęs (gotų *sauþs*), liudija atvirkščią semantinę raidą (iš jo, kadangi aukai paprastai būdavo kepama ar verdama aviena, kilo sen. skandinavų *sauðr* ‘avis’); pagrindiniai sąvokos ‘auka’ semantiniai šaltiniai indoeuropiečių kalbose yra reikšmės ‘kas atnešama, duodama, dovanojama’, ‘kas pašventinta, šventa’, ‘kuo pašlovinama, pagiriama dievybė’ ir ‘kas deginama (kepama, verdama) ugnyje (dūmuose)’ (Buck 1949: 1467–1469, Nr. 22.15, žr. 157, Nr. 3.25)[8]. Ir

[8] Taip pat žr. de Vries (1962: 464, 478); pastarojo autoriaus žodžiais, „avis šitaip tapo pavadinta todėl, kad ji paprastai būdavo aukojama“ (abiejų žodžių, gotų *sauþs* ‘auka’ ir sen. skand. *sauðr* ‘avis’, gilesnis semantinis pamatas yra reikšmė ‘kas kepta, virta’, plg. sen. skand. *sjóða*, sen. anglų *sēoðan* ‘virti’ ir kt.). Tokią pačią semantinę raidą, beje, liudija ir rusų žodis *жертва* ‘auka’, kuriuo Viatkos gubernijoje vadi-

antra: Norberto Vėliaus surinktuose pagrindiniuose *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose* ligi XV a. pabaigos iš daugybę kartų minimo gyvulių bei kita ko aukojimo apie avies aukojimą teužsimenama vieną vienintelį kartą, ir tai kartu su veršiu – Jonas Dlugošas rašo, kad neapdairiai pažeidę šventą giraitę ir dėl to ištikti kokios ligos, senovės lietuviai atsipirkdavo tik *arietum et vitulorum holocaustis* „avinų bei veršių aukomis" (BRMŠ$_{I}$ 555, plg. 576; kitų aukų žr. rodyklę 659–660); XVI a. šaltiniuose avies ar avino aukojimas paminėtas bent 5 kartus, bet tai yra perpus mažiau nei gaidžio, vištos bei kiaulės ir maždaug keturis kartus mažiau nei ožio (BRMŠ$_{II}$, žr. rodyklę 722–724). Žinoma, vienu kitu mažai žinomu šaltiniu N. Vėliaus sudarytą rinkinį gal ir būtų galima papildyti, bet vargu ar tai labai pakeistų bendrą vaizdą. Taigi jei jau lietuviai būtų pasidarę žodį „aukai" reikšti iš aukojamo gyvūno pavadinimo, labiau tikėtina, jog tai būtų buvęs ožys arba ožka, o ne avis. Kita vertus, daiktavardį *auka* kilme siejant su veiksmažodžiais *aukauti*, *aukuoti* ir *aukoti* (!) pirmine reikšme 'pakelti, pakylėti', taigi semantiškai jį grindžiant reikšme 'kas pakelta, pakylėta', kaip kad aiškiausiai suformulavo J. Palionis ir spėjo dauguma minėtų kalbininkų, pradedant iš dalies jau E. Fraenkeliu, būtų patenkinti ir formalūs, fonetiniai reikalavimai, ir semantiniai – tiek tipologiškai ('pakylėta' = 'pašventinta, šventa' + 'duodama, dovanojama dievybei'), tiek istoriškai, nes lietuviai, kaip netrukus pamatysime, savo aukas dažnai būtent **pakeldavo** aukštyn[9]. Tačiau prie to paranku prieiti, šiek tiek pradžioje atsitraukus, ne kalbininkų, o mitologų pramintu taku, nors ir ne mažiau klaidžiu.

Tik prieš tai dar reikia paminėti 2007 m. paskelbtą trumpą Giedriaus Subačiaus *aukai* skirtą straipsnelį, kuriame jis pritaria A. Girdenio etimologijai ir pabrėžia, kad S. Daukantas ne padarė, bet išplatino šį žodį, nes apskritai „jam buvo labai būdinga ieškoti, rinkti pamirštus žodžius. Greičiausiai

namas bažnytinės šventės proga skerdžiamas avinas (*Словарь русских народных говоров* 9: 144; už nurodytą man pastarąjį pavyzdį ačiū hab. dr. Sergejui Temčinui!).

[9] *Auką* kilme siejant su *aukuoti*, įdomu būtų atkreipti dėmesį į latvių *ucītis* 'ėriukas', kurį A. Sabaliauskas šiaip jau yra linkęs laikyti atsiradusiu iš atitinkamo garsažodžio (Sabaliauskas 1968: 119). Bet palyginę šį žodį su anksčiau minėtais la. *ucināt*, *ucīt* 'sūpuoti, aukuoti (vaiką)' ir dargi *ucītis* 'lopšys', giminiškais su lie. *aukuoti*, čia galėtume įtarti iš dalies panašią semantinę raidą, kaip nuo gotų *sauþs* 'auka' prie sen. skand. *sauðr* 'avis' bei nuo rusų *жертва* 'auka' prie dial. *жертва* 'avinas', būtent: ('kas kilnojama, pakelta, pakylėta' >) 'auka' > 'avis, ėriukas'.

kažkur senuose raštuose Daukantas (kaip vėliau Palionis) surado ir tarmėse užmirštą *auką*. O užmiršta ji galėjo būti dėl to, kad tradiciškai buvo siejama tik su **pagonišku** – ne su krikščionišku aukojimo būdu. Kol dar *auka* tarmėse buvo gyva (galime spėti, kad iki kokio XVIII amžiaus ar gal ir XVIII amžiuje), ji amžininkams krikščionims turėjo kelti netinkamas **pagoniškas asociacijas.** Žodis *auka* galėjo pamesti savo senąją pagonišką konotaciją tiktai pamirštas – atgaivintas jau be neigiamos konotacijos jis galėjo būti tik tada, kai buvo Daukanto surastas senuosiuose raštuose" (Subačius 2007: 133–134; išryškinimai Subačiaus).

Šiaip ar taip, *auką* esant seną lietuvių žodį, ne jokį naujadarą, kalbininkai pastaruoju metu sutaria vienbalsiai.

Reikia pasakyti, kad nuomonę *auką* esant seną lietuvių žodį jau tarpukaryje išreiškė visai ne kalbininkas Pranas Dovydaitis. Nors ir pripažino į bendrinę kalbą jį paplitus iš Daukanto, jis apvertė žodžių *auka* ir *alka* santykį ir pastarąjį laikė kilusiu iš pirmojo. 1934 m. *Lietuviškosios enciklopedijos* II tome *aukai* skirtame straipsnyje, paminėjęs senųjų raštų *apierą / afierą*, jis rašo, kad „nuo 1845 Daukanto *Būdo* ir 1848 Valančiaus *Žemaičių vyskupystės* rašto kalboje ir šiaip prigyja *auka*, gyvoje kalboje išlikusi dar *alkos* lytimi ypačiai kalnų varduose". Negana to, jis pateikia savą žodžio *auka* etimologiją, ir gana kategoriškai: „Auka kai kuria prasme yra papildymas maldos, tik malda yra daugiau pasyvinis ir receptyvinis kiekvienos tikros ir gyvos religijos elementas, o auka pątenkina žmogaus aktyvųjį ir donatyvinį polinkį. Aukos vidinį giminumą su malda rodo ir aukos pavadinimas lietuvių kalba, **neabejotinai** kilęs iš to paties kamieno, iš kurio ir graikų žodis *euchē* (veiksmaž. *eúchomai*), reiškiąs: malda, prašymas, įžadas" (Dovydaitis 1934: 150). Iškart reikia pasakyti, kad graikų žodžio εὐχή 'malda, maldavimas, įžadas ir kt.' (< ide. **eu̯eg^{u}h-*: Frisk 1960: 596; Pokorny 1959: 348; Benveniste 1995: 374–380 ir kt.) su lietuvių *auka* sieti negalima jau vien dėl formalių priežasčių (garsų dėsnių), todėl kalbininkai į tokią Prano Dovydaičio etimologiją išvis neatkreipė dėmesio. Tačiau atkreipė dėmesį etnologai-istorikai, savo ruožtu nelabai paisantys kalbininkų. Antai Pranė Dundulienė, Pranui Dovydaičiui nenusileisdama kategoriškumu, rašo: „Lietuvių žodis *auka*, **be abejo**, kilęs iš to paties kamieno, kaip ir graikų žodis *euchē*, reiškiantis maldą, prašymą, įžadą" (Dundulienė 1990: 175).

Dovydaičiu sekė ir Gintaras Beresnevičius, savo *Religijotyros įvade* pažy-

mėjęs, kad „auka yra maldai artimas reiškinys", ir toliau drąsiai teigdamas (ar tik ne Dundulienę cituodamas), kad „lietuvių *auka* kilo iš to paties kamieno, kaip ir graikų žodis *euchē*, reiškiantis 'maldą', 'prašymą', 'įžadą'" (Beresnevičius 1997: 180). Dovydaičio iniciatyvai Beresnevičius lieka ištikimas ir paskutinėje savo knygoje *Lietuvių religija ir mitologija*: „*Aukojimas, auka,* kaip religinis terminas, sietini su gr. *euchē*, reiškiančiu 'prašymą', 'meldimą', 'įžadą'" (Beresnevičius 2004: 39). Tiesa, šįsyk jis jau pamini ir Būgos išsakytą prielaidą šį žodį esant Daukanto naujadarą, bet, intuityviai negalėdamas su ja sutikti ir nematydamas kitos alternatyvos, pasilieka Dovydaičio pusėje. Jo žodžiais, „vis dėlto šiame ginče pagrįstesnis turbūt pirmasis aiškinimas, kurį gali patvirtinti ir lietuvių aukojimo būdai" (Beresnevičius 2004: 39–40). Paminėti „lietuvių aukojimo būdai" rodo, kad Gintaro Beresnevičiaus intuicija, nors vilkdama iš paskos visiškai nereikalingą sąsajos su εὐχή naštą, šiaip jau vedė jį teisingu keliu. Mat jis pastebėjo, kad „lietuvių aukojimų aprašymuose pabrėžiamas ir aukojamo gyvūno **iškėlimo** į viršų elementas, o *aukuoti* lietuvių kalboje ir reiškia 'siūbuoti', 'linguoti', 'kelti aukštyn (kūdikį)' – lygiai kaip per sėjos ir derliaus šventes aukštyn **keliamas** aukojamas gyvulys" (Beresnevičius 2004: 40)[10]. Ką iš tikrųjų čia padarė Gintaras Beresnevičius, tai išsakė papildomą, ir labai svarų, semantinį argumentą už žodžio *auka* siejimą su *aukuoti*, nepastebėtą kalbininkų, – jis atkreipė dėmesį į būdingą lietuviams aukojimą pakeliant, iškeliant auką ir taip parodė labai įtikinamą

[10] Šiaip jau ir *aukuoti* reikšmė 'kilnoti **kūdikį** aukštyn žemyn' nėra labai tolima aukojimui, atnašavimui. Gana prisiminti Abraomą, užkėlusį savo vienatinį sūnų Izaoką ant aukuro kaip brangiausią auką (Pr 22.1–12). Pasak M. Eliade's, „net pasišlykštėjimą keliantis vaikų aukojimas, atnašavimas Molochui, turėjo gilią religinę prasmę. Tokia auka žmogus sugrąžindavo dievybei tai, kas jai priklausė, nes pirmagymis dažnai buvo laikomas Dievo vaiku" (Eliade 1996: 163). Be žydų, finikiečių, apskritai semitų, vaikus aukojo daugelis pirmykščių bei senovės tautų: graikai, germanai, polineziečiai, Rytų Afrikos tautelės, Angolos jagai, Pietų Amerikos mbajai, Gran Čako lengua ir kt. (Frazer 1995: 286–287, 289–290; Tylor 1989: 478, 480–481). Pasak Daukanto, ir lietuviai „kūdikius luošus, aklus, tuo gimusius, dievams ant apieros degino" (Daukantas 1976 1: 80). Vaiko aukojimą primena kai kurie lietuvių pasakų motyvai, pavyzdžiui, kaip tėvas neša prigirdyti dukterį, nes esą negali sugalvoti jai vardo, bet pakeliui sutinka laumę ir prigirdyti nešamą dukterį atiduodą jai (BsLP$_1$ 222–223); pagaliau Lietuvoje labai paplitusi tarptautinė pasaka, sąlygiškai vadinama „ištikimas tarnas" (ATU 516), kurios daugelyje variantų akmeniu pavirtęs tarnas atgaivinamas vaiko krauju (žr. Balys 2002: 65: Nr. 516). Ir pats lietuvių žodis *vaikas*, panašu, yra giminiškas su lotynų *victima* '(gyvoji) auka': drauge žr., viena vertus, Fraenkel (1962–1965: 1180–1181, 1213–1214); Walde, Hofmann (1938: 782) ir, antra vertus, Toporov (1987: 219); Toporov (1988: 32); Toporov (1989: 47).

pagrindą reikšmei 'auka' (atitinkamai 'aukoti') atsirasti iš reikšmės 'pakėlimas' (atitinkamai 'pakelti, iškelti').

Tokią aukojimo sampratą liudijančius pavyzdžius verta išrikiuoti nuosekliai (plg. Beresnevičius 2004: 183–186).

Sūduvių knygelėje (apie 1520–1530 m.) randame aukojant keliamą kaušelį su alumi: *Das Fest heissen sie die heiligung Pargrubrij. In allen Dorffern kommen sie zusammen in ein haus. Aldo ist bestalt eine Tonne biers oder zwo vnd der Wourschkaite* **hebt** *eine Schalen voll Biers auff mit der hand vnd bittet: du grosser mechtiger Gott Pargrubrius...* „Šią šventę jie vadina Pergrubriaus aukojimu. Visuose kaimuose jie sueina į vieną namą. Čia parūpinama didžiulė statinė arba dvi alaus. Viršaitis **pakelia** ranka plokščią kaušelį, pilną alaus, ir prašo: O didysis ir galingasis dieve Pergrubriau..." (BRMŠ$_{II}$ 130, 145; vertė Vytautas Balaišis ir Sigitas Plaušinaitis).

Toliau tame pat šaltinyje aprašomas ožio aukojimas pakeliant: *Item wan sie den Bock heiligen wollen, kommen vier oder sehs dörffer zusammen. Seind Ir viell, so kauffen sie einen Bollen vnd kommen alle in ein Haus. Da machen sie ein lang fewer; die weiber bringen weitzenmehl vnd teigen das ein. Den bock oder Bollen bringen sie vor den Wourschkaiti, der leget beide hende auff inen vnd spricht anruffende alle Götter... Darnach furen sie Inen in die scheuren, da* **heben** *sie den Bock auff, gehen alle vmbher. Der Wourschkaiti ruffet aber einmal alle götter...* „Taigi, kada jie nori aukoti ožį, susieina keturi arba šeši kaimai. Jeigu jų būna daug, tai perka bulių ir sueina visi į vieną trobą. Čia gerai įkuria ugniakurą, moterys atsineša kvietinių miltų ir užmaišo tešlą. Ožį arba bulių jie atveda prie Viršaičio, tas uždeda ant jo abi rankas ir kalba melsdamas visus dievus... Tada jie veda ožį į kluoną, **pakelia** ir visi eina aplink jį. Viršaitis dar kartą kreipiasi šaukdamas visus dievus..." (BRMŠ$_{II}$ 132, 147; vertė Vytautas Balaišis ir Sigitas Plaušinaitis).

Panašiai Jonas Maleckis-Sandeckis, „Apie senovės prūsų, livoniečių ir kitų kaimyninių genčių religiją ir aukojimus" (1551 m.): *Litandi uero ritus est talis, Congregato populi coetu in horreo, adducitur caper, quem Vurschaytes illorum sacrificulus mactaturus, imponit uictimae utramque manum, inuocatque ordine daemones, quos ipsi Deos esse credunt... His daemonibus inuocatis, quotquot adsunt in horreo, omnes simul* ***extollunt*** *caprum,* ***sublimemque*** *tenent, donec canatur hymnus; quo finito, rursus demittunt ac sistunt caprum in terram. Tum sacrificulus admonet populum, ut solenne hoc sacrificium, a majoribus pie institutum, summa cum ueneratione faciant, eiusque memoriam religiose ad pos-*

teros conseruent „O aukojimo paprotys yra toks. Svirne susirinkus žmonių miniai, atvedamas ožys, kurį vyriausias jų žynys Viršaitis ketina paaukoti. Jis uždeda ant aukos abi rankas ir šaukia iš eilės demonus, kuriuos tiki esant dievais... Sukvietę šiuos demonus, visi esantieji svirne kartu **pakelia** ožį ir **pakeltą** laiko, kol giedamas himnas. Jį pabaigę, ožį vėl nuleidžia ir pastato ant žemės. Tada vyriausias žynys ragina žmones su didžiausia pagarba atlikti šį protėvių pradėtą, dievams patinkamą aukojimą ir jo atminimą šventai išsaugoti palikuonims“ (BRMŠ$_{II}$ 203, 204, 208; vertė Eugenija Ulčinaitė).

Motiejus Strijkovskis „Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronikoje“ (1582 m.) aprašo ir ožio, ir alaus „puodo“ pakėlimą: ...*tam Wurschajt ich, to jest* ***ofiarnik****, albo raczej czarownik, weźmie garniec piwa, a* ***podniowszy go wzgórę****, prosi boga Pergrubiusa...* „ten jų Viršaitis, tai yra **aukotojas** ar veikiau burtininkas, ima puodą alaus, **pakelia jį aukštyn** ir taip meldžia dievą Pergrubį...“ (BRMŠ$_{II}$ 515, 549; vertė Dominykas Urbas).

Potym Wurschajtos, ich pop, według pogańskiego obyczaju, wieniec na głowę wdziawszy, położy rękę na kozła albo na byka, i prosi wszytkich bogów, każdego z osobna, którem wyższej wyliczył, aby raczyli od nich miłościwie przyjąć obchód i ofiarę onego święta, a ująwszy byka albo kozła za rogi, wiodą go do gumna i ***podnoszą*** *go wszyscy chłopi* ***wzgórę****, a xiądz, Eurschajt, opasawszy się ręcznikiem, wzywa powtóre wszytkich bogów, mowiąc: To jest chwalebna ofiara i pamiątka ojców naszych, abyśmy zgładzili gniew bogów swoich...* „Tada Viršaitis, jų žynys, pagal pagonių paprotį užsidėjęs ant galvos vainiką, uždeda ranką ant ožio ar ant jaučio ir maldauja visus dievus, kiekvieną skyrium, kuriuos pirmiau išvardijau, kad teiktųsi iš jų maloningai priimti tosios šventės apeigą ir auką. Paėmęs jautį ar ožį už ragų, veda į klojimą, ten jį vyrai suėmę **iškelia aukštyn**, o kunigas, tasai Viršaitis, apsijuosęs rankšluosčiu, pakartotinai šaukiasi į visus dievus ir taip kalba: Štai iškilni auka ir mūsų tėvų atminimas, idant būtų permaldauta mūsų dievų rūstybė“ (BRMŠ$_{II}$ 516, 550; vertė Dominykas Urbas).

Joną Maleckį-Sandeckį pažodžiui cituoja Jonas Lasickis, „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus“ (apie 1582 m.): *His inuocatis, quotquot adsunt in horreo, omnes simul* ***extollunt*** *caprum,* ***sublimemque*** *tenent, donec canatur hymnus...* „Sukvietę šiuos [dievus], visi esantieji svirne kartu **pakelia** ožį ir **pakeltą** laiko, kol giedamas himnas“ (BRMŠ$_{II}$ 587; Lasicius 1969: 47; vertimas mano, plg. aukščiau).

Matas Pretorijus „Prūsijos regyklos“ (XVII a. antra pusė) 5-os knygos, 7-ame skyriuje (§13) mini aukojant iškeliamą duonos kepalėlį: *...drauff greiffet er zu seinem Brodtchen,* ***hebet*** *das* ***in die Höhe*** *mit beyden Händen, siehet gen Himmel und spricht: „O Gott, dir sey Danck vor diese deine Gabe, gieb uns künfftigs Jahre grössere u bessere“, und so machen alle, die da niedergekniet haben, wenn sie ihr Brodt annehmen* „po to jis ima savo kepalėlį, abiem rankom **iškelia** jį **aukštyn**, žiūri į dangų ir kalba: ‘O Dieve, ačiū Tau už šią Tavo dovaną, ateinančiais metais duok mums didesnę ir geresnę’, ir šitaip daro visi suklaupusieji, paėmę savo duoną“ (Praetorius 2006: 516, 518; plg. BRMŠ$_{III}$ 189; pagal Jono Kiliaus [Praetorius 2006: 517, 519] ir Dominyko Urbo [BRMŠ$_{III}$ 294] vertimus).

10-ame skyriuje (§3–4) vėl minimas ožio aukojimas: *...trägt er Gott vor sein Opffer, etwa also: „Nun Gott, vor deine grosse Gütte, daß wir haben können gesund unsern Mist außführen und den Acker betüngen, schenken wir Dir diesen Bock, denn wir dir zu Ehren schlachten und an dich gedenckende verzehren wollen. Sey uns freundtlich, Herr“ etc. etc. In dem er dieses bethet, pflegen etliche den Bock* ***in die Höhe zu halten*** „jis šaukia Dievą savo aukai maždaug taip: ‘Dabar, Dieve, už Tavo didį gerumą, kad mes sveiki galėjome išvežti mėšlą ir patręšti lauką, mes Tau dovanojame šitą ožį, kurį Tavo garbei ketinam papjauti ir, apie Tave galvodami, suvalgyti. Būk mums maloningas, Viešpatie’ ir t.t., ir t.t. Jam šitaip meldžiantis, kiti ožį būna **iškėlę aukštyn**“ (Praetorius 2006: 530; plg. BRMŠ$_{III}$ 194; pagal Jono Kiliaus [Praetorius 2006: 531] ir Dominyko Urbo [BRMŠ$_{III}$ 298] vertimus).

6-osios knygos 1-ame skyriuje (§7) – vėl duonos aukojimas: *Drauff* ***hebt*** *er das Brodt* ***in die Höhe,*** *gen Himmel sehend und sprechend: „Diewe, passotink mus“, „Gott, sättige uns“* „Tada jis **iškelia** duoną **aukštyn**, žiūrėdamas į dangų ir kalbėdamas: ‘Dieve, pasotink mus’“ (Praetorius 2006: 550; plg. BRMŠ$_{III}$ 199; pagal Jono Kiliaus [Praetorius 2006: 551] ir Dominyko Urbo [BRMŠ$_{III}$ 302] vertimus). Čia ir akivaizdus tokios aukojimo sampratos paaiškinimas: kelti aukštyn reiškia kelti į dangų, Dievui.

Vertas dėmesio šiuo atžvilgiu ir „stalų kėlimas“, minimas „Pranešimuose apie Žemaičių vyskupijos būklę“, būtent 1639 m. misionieriaus Jurgio Šavinskio pranešime: *Et communiores omnibus fere rusticanis et oppidanis feriae, chieltuve stalu ab* ***oblatione mensarum*** *nuncupatur; quae* ***oblatio*** *sive agape in cibandis pauperibus, pia reciprocatione nunc tenetur* „Ir kaimiečių, ir miestiečių švenčiamos šventės vadinamos *chieltuve stalu* nuo stalų atnašavimo;

šis atnašavimas, arba *agape*, siekiant pamaitinti neturtinguosius nuoširdžiai dalijantis maistu, švenčiamas iki šiol" (BRMŠ$_{III}$ 493; vertimas mano). Čia jau pats tekstas reikalauja pridurti, kad lo. *oblatio* 'patiekimas, atnašavimas' reiškia ir būtent religinį 'aukojimą' – tai mums gerai pažįstamo, *apierą* davusio veiksmažodžio *offere* 'pateikti, atnašauti, aukoti' supletyvinė forma. Taigi lietuviškas posakis *keltuvė(s) stalų* lotyniškai paaiškinimas per *oblatio mensarum* „stalų atnašavimas" ar stačiai „stalų aukojimas". Vadinasi, **kėlimas** (= aukavimas!) čia reiškia būtent **aukojimą**. Šiaip jau stalą buvus „namų altoriumi" gerai žinoma, todėl aukojimas ryšium su stalu visai neturi rėžti ausies.

Panašių duomenų dar turime iš „Vilniaus jėzuitų akademinės kolegijos ganytojiškos veiklos dienoraščio", būtent iš 1718 m. Igno Ostrovskio ataskaitos: *...laboratum est insuper, ut eradicaretur superstitio inveterata, dicta Kielimey Stału id est Mensarum* ***Solemnia****, qvae in Veteri deducta Ethnicismo, huiusque invariabiliter apud Christianum plebem in non nullis locis perseverant, ubi statis anni temporibus dum lautius pascunt ventrem, simul pascunt daemonem, et animas defunctorum cibo nutriunt consumptibili* „...buvo darbuotasi, norint pašalinti įsisenėjusį prietarą, vadinamą Kėlimai stalų, t. y. Stalų **iškilmės**, perėjusį iš pagonybės; ligi šiol jis išliko kai kuriose vietose tarp krikščionių: kai tam tikru metų laiku skaniau vaišina savo pilvą, drauge valgomu maistu vaišina demoną; lygiai taip pat jie maitina ir mirusiųjų vėles" (BRMŠ$_{IV}$ 115, 120; vertė Marcelinas Ročka, peržiūrėjo ir taisė Eugenija Ulčinaitė; plg. Lebedys 1976: 208–209; Vėlius 1986: 29). Įsidėmėtina, kad lotyniškąjį *solemnia* lietuvių kalboje atitinka būtent žodis *iškilmės* – tos pat šaknies kaip *kelti*, *kėlimas* ir dargi vartojamas daugiskaita kaip minimieji *kėlimai*. O „demonų vaišinimas" bei „vėlių maitinimas" vėl akivaizdžiai mena tai buvus religinį aukojimą.

Plg. atitinkamus posakius nuo seniausių lietuviškų raštų ligi pat pastarųjų laikų gyvosios kalbos (jiems tolydžio buitiškėjant): *Tada pakėlė jis jiemus stalą, bei anys valgė ir gėrė* J. Bretkūnas (1590 m.); *Žmogus koksai stalą pakloj, alba pakel, svečius kokius pakvietens*; *Stalas jo visada buvo pakeliams pečenkomis ir visu geriausiu gėrimu* J. Bretkūnas (1591 m.); ***Pakelia*** *mumus* ***pašventinimą*** M. Daukša (1599 m.); *Ieškodavo keliautojų, kuriemus stalą pakeltų ir papenėtų juos* K. Sirvydas (1644 m.); *Svodbą pakeliu* P. Ruigio žodynas (1747 m.); *Gaspadorius linksmindamos pakėlęs namiškiams puotą, arba gėrynę* S. Daukantas; *Teip vieną kartą užmislijo jos pietus pakelt* A. Baranovskio žodynas (1920 m.); *Pakėliau karališkus pietus* Notėnai, Salantų r.; *Kad nenori brolis,*

tegu nekelia man veselės, aš pats pasikelsiu Viekšniaĩ, Akmenės r.; *Jie tą mėsą greit suvalgys – balių pasikels* Pociūnẽliai, Šeduvos r. (LKŽ$_{V}$ 545).

Dar XIX a. pradžioje būtent taip buvo suvokiamas dievybės palaiminimas, kurio siekta aukojimu, kaip kad liudija 1800-ųjų m. Kristijono Gotlybo Milkaus „Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynas“: lietuviškas atnašavimo Žemei šūksnis *ʒemynẽlẽ ʒiedéklẽ!* ***pakylėk*** *muſsû Rankû Darbus* vokiškai verčiama: *du bluethbringende Erde,* ***ſegne*** *das Werk unſerer Haende. War ehemals der Wunſch oder das Gebet der heidniſchen Littauer, wenn ſie Bier tranken, auch davon etwas auf die Erde goſſen* „žiedus nešanti Žeme, palaimink mūsų rankų darbą. [Toks] kitados buvo pagonių lietuvių pageidavimas, arba malda, jiems geriant alų ir dėl to šiek tiek nuliejant ant žemės“ (BRMŠ$_{IV}$ 82; vertimas mano; plg. LFCh 33).

Be to, ir aukojamas gėrimas neretai būdavo ne šiaip nuliejamas, o būtent šliūkštelimas aukštyn. Pavyzdžiui, A. Juškos liudijimu, per vestuves „po marčpiečio jaunoji išeina iš užstalės ant vidurio aslos. Į ratą išėjusi, geria midų arba vyną ir **lieja į aukštą**, į lubas, o paskui eina šokti su jaunuoju“ (Juška 1955: 343 [= LFCh 143], žr. 587). Panašiai per krikštynas, kaip kad užrašyta 1888 m. Serbentų k., Šimkaičių vls. iš Domininko Mačiulio, *kožnas, savo porciją gerdamas, turi lašą palikti arielkos ir* ***į lubas pasišokėjęs pilti***, pagaliau, pateikėjo pridūrimu, *teip daro ir par kermošius, gerdami magaryčias* (DvPSO 210, 389)[11]. Be to, kaip kad XIX a. pabaigoje užrašė Vincas Sinkevičius, *Kūčioje už stalo atsisėdus vakarienę valgyti, pirmiausia reikia pasisemti žirnių su sauja ir, sako, bertie juos* ***ing lubas*** *ir taip kalbėti: „Kaip šitie žirniai šokinėja birdami, teip tegul mano visi gyvuliai per visą metą šokinėja“* (BsJK 332, Nr. 2). Dar 1953 m. Jusegirio k., Papilio apyl., Biržų r. užrašytas toks Kūčių paprotys: *Šeimininkas, mūsų patėvis, paima pupų, suvalgo keletą ir keletą* ***meta aukštyn.*** *Tos, pakliudę lubas, krenta ant stalo. Mesdamas pupas ar kviečius sakydavo: „Kuč Kalėdos!“ Sakydavo, šitaip reikia daryti, kad labai gerai javai augtų* (LFCh 33–34).

Taip pat dar XX a. pradžioje per tradicines jaunimo brandos apeigas, pasak Žilvyčio B. Šaknio, „po išskyrimą iš senosios socialinės struktūros simbolizuojančių veiksmų dažnai eidavo **kilnojimas**. Ypač iškilmingai [kilnojimas] vykdavo ant socialinio statuso kaitos simbolio – suolo, vainikuotos kėdės, dažnai trinkos, komiškai – ant pintinės. **Pakeltą** neofitą pamato ir toliau esantys tarpusavyje besikalbantys ar net gerokai išgėrę [...] dalyviai.

[11] Plačiau apie šį paprotį žr.: Greimas (1990: 274–276); Vaitkevičienė (2003: 11) ir kt.

Taip sutelkiamas maksimalaus liudininkų skaičiaus dėmesys. Dažniausiai šis veiksmas pačių respondentų suvokiamas kaip ypatingos pagarbos ženklas. Kilnojimas – vertikalus poslinkis, kaip ir horizontalųjį poslinkį išreiškiantis šuolis, supimasis, glaudžiai susiję su kritiniais žmogaus ir bendruomenės gyvenimo momentais. Kilnodami šeimininką dažnai paminėdavo kokio nors svarbaus darbo pabaigą, vardadienį ar gimtadienį; šitaip kilnojant galėjo suteikti berno, mergos, namų šeimininko statusą ir netgi jį atimti. Taigi kėlimas yra gana universlus statuso kaitos simbolis" (Šaknys 1996: 96)[12], kitaip sakant, mena įšventinimą.

Iki šiol plg. žodžio *pakylėtas* reikšmę, artimą 'palaimintas', 'pašventintas'; taip pat *pakilùs* kaip 'iškilmingas'. Pagaliau vertos dėmesio šiuo atžvilgiu ir jau užsimintos *iškilmės*. Pirmine reikšme tai būtent *iškėlimas*, galbūt kaip minėtas *stalų iškėlimas*, o gal apskritai iškėlimas, kilnojimas kaip pašventinimas, kaip aukojimas (= aukavimas) ir jį lydinti ritualinė bendra puota, šventė. Taigi ir *iškilmingas* pirmine reikšme – būtent susijęs su aukojimu, su aukojimo apeigomis, su *švente* tiesiogine šio žodžio reikšme. Savo ruožtu iškilmės, kaip ritualinė bendra puota, **šventimas** kaip *pokylis*, be kita ko, susiję su papročiu prieš išgeriant *pakelti* taurę (plg. LKŽ$_V$ 546; seniau, matyt, pakėlus ir nulieti), iki šiol menančiu aukojimo pakeliant sampratą. Tačiau tai, žinoma, ne vien lietuvių paprotys. Nes ir aukojimas pakeliant būdingas toli gražu ne vien lietuviams. Iš esmės tai visuotinybė, universalija.

Taip antai aukojimas suvoktas latvių. Rygos jėzuitų metinėse ataskaitose, būtent tėvo Janio Stribinio 1606 m. ataskaitoje kalbama apie aukojimų metu į viršų pakeliamą statinę alaus: *Popus senex cum alijs senibus, conceptis verbis murmurantes dona praesentant et* ***offerunt****, postmodum aliquot accurrunt et Tonnam Cereuisiae* ***eleuant in altum****. Popus, antequam incipiant bibere, ex Tilia colligit aspergillum et circumstantes aspergit. Postea parantur ignes in multis locis, et partem* ***oblatorum*** *(pinquedinem scilicet) in rogum conjiciunt. Putant etiam nunquam deos exaudituros illos sine Cereuisia* „Senas žynys su kitais seniais, murmėdami tam tikrus žodžius, atneša ir sudeda dovanas, paskui, truputį pabėgėję, **pakelia į viršų** statinę alaus. Prieš pradėdamas gerti, žynys iš liepos šakų padaro šlakstyklę ir pašlaksto aplink stovinčiuosius. Paskui daugelyje vietų užkuria laužus ir dalį dovanų (pirmiausia riebalus) sumeta į ugnį. Jie mano, jog dievai niekada jų neišklausys be alaus" (BRMŠ$_{III}$ 550–

[12] Plg. jaunavedžių „pakėlimą" į šeimininkus (Juška 1955: 585).

551, 555; vertė Eugenija Ulčinaitė). Reikia nebent pridurti, kad lo. *offerunt* formaliai taip pat galima versti „suaukoja“ (ne „sudeda“) ir lo. *oblatorum* – „aukų“ (ne „dovanų“). Nors dovana ir auka – ir šiaip labai artimos sąvokos (plg. kad ir lie. *dovana* reikšmę ‘auka’ su iškalbingais pavyzdžiais LKŽ$_{II}$ 616). Taigi ir čia turime aukojimą pakeliant.

Tas pat tėvo Erdmano Tolgsdorffo 1606 m. pranešime: *Sacrificulos habent Lothauorum aliquos senes; quorum primas* ***oblaturas*** *praefatas hostias, adiunctis sibi duobus ex senioribus, conceptis uerbis altiori uoce murmurando sub aliqua sanctarum arborum,* ***oblationis*** *offert, quo facto, occurrunt aliquot, qui cum praefatis, arreptam caereusiae tonnam,* ***in altum eleuant****, in quam demum fronde tiliae intincta populum aspergit: tum uarijs ignibus accensis, adipeque iniecto, crematoque (sine quae caeremonia nullam hostiam faciunt) circa arbores sanctas choreas ducentes...* „Aukotojais būna keli latvių seniai, kurių vyriausias, **aukodamas** minėtas aukas, kartu su kitais dviem seniais pusbalsiu murma po kuriuo nors šventuoju medžiu kažkokius žodžius; užbaigus **aukojimą**, pribėga keletas ir, paėmę statinę alaus, **pakelia** ją **į viršų**, paskui, pamirkę jon liepos šaką, apšlaksto žmones. Tada, uždegę daugelyje vietų laužus, meta į juos ir degina riebalus (be šitų apeigų nedaro jokių aukojimų), apie šventus medžius šoka...“ (BRMŠ$_{III}$ 552–553, 557; vertė Eugenija Ulčinaitė).

Pagaliau ir žodis *šventas*, būtent latvių kalbos žodis *ſwehts* (šiuolaikine rašyba *svēts*), Gothardo Fridricho Stenderio 1789 m. *Latvių kalbos žodyno* paliudijimu, latviams kartu reiškė *theuer und hoch* „brangus ir **aukštas**, didus“ (BRMŠ$_{IV}$ 238; vertė Lilija Kudirkienė ir Alfonsas Tekorius), taigi pakylėtas, pakeltas.

Rusai Vasilijaus dieną (sausio 14) pjaudavo paršelį, ir „prieš valgant, šeimos vyriausiasis **iškeldavo** dubenį su ką tik paruoštu paršeliu aukštyn, tardamas: ‘Kad kiaulaitės paršiuotųsi, avelės ėriuotųsi, karvytės teliuotųsi’“ (Kriničnaja 2001: 263–234). Apskritai slavai „per kai kurias apeigas prie bendro stalo, prieš auką padalydami, ją **iškeldavo** virš galvos: rusai – dubenį su naujametiniu paršeliu; pietų slavai – duoną per šeimyninius giedojimus, pamaldas; ukrainiečiai – stalą [!] per atminus“ (Buškevič 1999: 213). Ritualinis duonos iškėlimas įvairiomis progomis atlikinėtas ir rusų (Sumcov 1996: 110, 242). Tarp slavų taip pat buvo paplitęs ritualinis gėrimo šliūkštelėjimas, maisto produktų mėtymas aukštyn (pavyzdžiui, Volynėje per Kūčias į lubas būdavo sviedžiama košės) (Sumcov 1996: 186). Tyrinėtojų nuomone, „mėtymas aukštyn galėjo būti įprasminamas kaip magija, ska-

tinanti intensyvų augalų augimą. Tokių veiksmų (kartu su daiktų **iškėlimu**, šokinėjimu) imtasi sėjant linus, kanapes, javus. Pavyzdžiui, sėjikas lauke mesdavo aukštyn pirmą ar paskutinę grūdų saują, tamtyč atsineštą kiaušinį, maišelį grūdams", tačiau visai „kitokie prasminiai akcentai susiję su užmetimo aukštyn veiksmais, kuriais, matyt, siekta pasiųsti daiktą į 'viršutinį' pasaulį" (Vinogradova 1995: 264; žr. Agapkina 1996: 220–221; plg. minėtą lietuvių Dievui keliamą duoną). Taip pat slavų pagerbiant buvo kilnojami žmonės (Agapkina 1996: 230).

Iš tolimesnių pavyzdžių čia paminėtinas, sekant Edwardu B. Tyloru, „Birmos talenų paprotys pietaujant, prieš pradedant valgyti, **pakelti** patiekalą, jį pasiūlant *natu* (dvasiai), pagaliau indų paprotys prieš valgant **pakelti** virš galvos žiupsnį ryžių ir mintimis **paaukoti** jį Šivai ar Višnui" (Tylor 1989: 475–476).

Taigi lietuvių, o netiesiogiai ir kitų tautų aukojimo papročiai visiškai patvirtina žodžių *aukà*, *aukóti* etimologinę sąsają su *aukúoti* 'pakelti, iškelti (aukštyn)'. O kartu jie atskleidžia aukos bei aukojimo sampratos lietuvių tradicijoje pagrindą ir branduolį – tai iškėlimas, pakėlimas aukštyn, į viršų (Dievui), pakylėjimas.

Šiaip jau tokia *aukos* semantinė motyvacija gana sklandžiai įsitenka į bendrą tipologiją. Pavyzdžiui, lotynų *altāre* (arba *altāria*, *altārium*) padarytas iš būdvardžio *altus* 'aukštas' (Kuzavinis 1996: 49; Walde, Hofmann 1938: 32), vadinasi, šiaip ar taip, auką ant altoriaus romėnams tekdavo pakelti, pakylėti. Lotynų *mactatio* '(pa)aukojimas' pirmine prasme yra būtent 'išaukštinimas, iškėlimas', *macto,-āre* 'paskersti auką, paaukoti' pirmine prasme – 'išaukštinti, iškelti, padaryti didelį', vienos šaknies su lo. *magnus* 'didelis, aukštas' (Walde, Hofmann 1954: 5; Benveniste 1995: 369)[13]. Įdomu, kad lie. *gérti* ir *gìrti*, pirmiausia kaip ritualiniai veiksmai, regis, remiasi ta pačia pirmine reikšme 'kelti' (atitinkamai taurę ir balsą), t.y. šaknimi ide. **gᵘer- / *gᵘr̥-* 'kelti' (Mažiulis 1984: 13). O juk kaip tik šia šaknimi remiasi slavų aukos pavadinimas **žьrtva* (Černych 1999 1: 300; Vasmer 1996 2: 50). Su aukojimu, auka tiesiogiai susijusi yra šventumo sąvoka (plg. lo. *sacrificāre* < *sacrum facere*, lie. *švęsti* reikšme 'aukoti' LKŽ$_{XV}$ 520 ir kt.), o ją žymėjusio indoeuropiečių žodžio **k̑u̯ento-* (> lie. *šventas*, slavų **svętъ*, Avestos iranėnų

[13] Galbūt – 'aukomis išaukštinti, išauginti, padaryti didį dievą'; plg šiuo atžvilgiu Daukanto: ...*savo dievus aukavo*... (žr. aukščiau).

spənta-, vedų *śvānta-* ir kt.) pirminės reikšmės, matyt, būta 'išaugęs, padidėjęs, iškilęs', ir jis pats kilme susijęs su šaknimi ide. **ḱeu-* 'augti, didėti' (> vedų *śū-* [*śvayati* 'auga, didėja'], avestos *sū-* 'augti, didėti' ir kt.): taip vedų ritualinės ugnies epitetas *śvānta-* reiškė ją būtent „išaugusią": ūgtelėjusią, šoktelėjusią, kilstelėjusią aukštyn nuo įdėtų jon malkų ar įlietos degios aukos[14] (plg. žydų deginamąją auką *'ōlā(h)*, kuri, J. Skvirecko apibrėžimu, „reiškia tai, kas **kilsta** augštyn", žr. Klimavičius 2003: 184). Užtat Avestos iranėnams šventumą žymėjęs žodis *spənta-* kartu tebereiškė ir augimą, didėjimą, gausą (Zaehner 2003: 42, 45, 77).

Ir aptartąją baltų šaknį **auk-* '(pa)didėti, daugėti' K. Karulis susiejo būtent su *augimu, aukštumu*, ją pavadinęs tiesiog šaknies **aug-* „paraleline forma" (Karulis 1992 1: 87). Šiaip jau esama tarp abiejų šaknų ir tam tikros fonetinės „difuzijos", plg. prūsų **auktas* 'aukštas' = lie. būt. l. neveik. r. dalyvis *augtas*, la. *augts*, lo. *auctus* 'pagausintas, padidintas' (Mažiulis 1988: 114; Toporov 1975: 151–153); plg. jau Būgą žodį *auklė* kaip < **aug-klė* kildinus tiesiog iš *augti* (Būga 1959: 153, 409; Būga 1961: 711)[15]. Skirmanto Valento spėjimu, galbūt tai esąs „prasmių *auka* ir *augti* susijungimas vienoje morfemoje?" (Valentas 1997: 70). Įdomi šiuo atžvilgiu B. Tamulevičiaus apie 1865 m. užrašyta daina apie ožio aukojimą (apie kurio populiarumą Lietuvoje žr. aukščiau), prasidedanti žodžiais: *Tu voželi juodbarzdėli, / Auk, auk, auk...* (BsLP$_I$ 266, Nr. IX.15, žr. 421; LTs$_I$ 181, Nr. 193; Sruoga 2003: 373 ir kt.) – kyla klausimas, ar trissyk pakartota leksema *auk*, kurioje mes nūn tegirdime veiksmažodžio *augti* liepiamąją nuosaką, nebuvo iš tikrųjų susijusi (mažų mažiausiai asociatyviai, o gal net kilme) su žodžių *auka, aukauti, aukoti* bei *aukuoti* šaknimi?

Jeigu jau lietuvių žodžiai *auka* bei *aukoti* yra ne XIX a. naujadarai, bet seni žodžiai, turintys, kaip kad nurodė E. Fraenkelis, giminaičių kitose indoeuropiečių kalbose (go. *auhuma* 'aukštesnis, aukščiau', kimrų *uchel* 'aukštas', prūsų aukščiausiojo laipsnio priešdėlis *ucka-*), taigi kilme siekiantys indo-

[14] Mayrhofer (1976: 404, žr. 399–400); Benveniste (1995: 344–346); Toporov (1987: 192–194, 202); Toporov (1988: 17, 27, 35); Toporov (1989: 9–13t); Toporov (1992: 25); žr. Pokorny (1959: 630, plg. 592–594).

[15] Būgai pritarė P. Skardžius (Skardžius 1943: 199), A. Salys (žr. Klimavičius 2003: 174).

europiečių prokalbės laikus[16], tai atsiveria galimybė visai kitaip nei priimta interpretuoti ištisą virtinę atitinkamų kalbos faktų visose baltų kalbose. Be Fraenkelio minėto prūsų aukščiausiojo laipsnio priešdėlio *ucka-* (**uka-*, dėl jo žr. Mažiulis 1997: 209), pirmiausia reikia prisiminti tą priešdėlį esant dievo **Ukapirmo* varde (žr. ten pat), kurio samprata (pagal priimtą aiškinimą, tai dievas „Visų pirmas") tad įgyja naują atspalvį – ir pradžioje minėta Daukanto nuomonė, esą *vadino jį* ***Aukopirmas*** *nuo žodžių* ***auka*** *ir* ***pirmas,*** *kaipo tas, kurį reikia visų pirma aukauti arba garbinti,* nebeatrodo tokia visai jau tuščia. Toliau, plėšriojo paukščio grifo prūsiškas pavadinimas *aukis*, kildintas iš tamtyč rekonstruotos prūsų šaknies **auk-* 'išduoti tam tikrą balsą, garsą', atitinkančios lie. *áukterti* 'sukaukti, suaiksėti', *ū́kti* 'šaukti (apie pelėdą)', *ū̃kas* 'pelėda', la. *aũka* 'audra, viesulas', ru. *укать* 'ūkti, ūkauti' bei kt. (Mažiulis 1988: 111–112; Топоров 1975: 148; Karaliūnas 1987: 134), dabar gali būti siejamas ir su lie. *auka* (padarę prielaidą prūsiškąjį jo atitikmenį turėjus antrinę reikšmę 'grobis', tipologiškai prūsų *aukis* galėtume palyginti su anglų bendriniu plėšriojo paukščio pavadinimu *bird of prey*, juoba kad a. *prey* 'grobis' savo ruožtu gali eiti aukos sinonimu, plg. *to fall a prey to* 'tapti kieno auka' [Piesarskas, Svečevičius 1991: 67]). Ir nors priimtoji paukščio grifo prūsiškojo pavadinimo etimologija šiaip jau lieka gana įtikinama, atitinkamas vietovardžių aiškinimas skamba labai jau abejotinai ir pritemptai. O tokių vietovardžių (nekalbant apie *Aukakalnius*) baltų kraštuose būta tikrai daug. Prūsijoje: vietovė ties Vėluva prie Priegliaus upės *Auka* arba *Aukai* (*Auco* 1353 m., *Aucken* 1419 m.), ežeras *Aukulis* (*Aucul* 1353 m.) ar *Aukelis* (*Aukel* 1417 m., vėliau vokiškai *Okull-See*), upė *Auklapė* (*Auclappen* 1419 m.; 'upė' prūsiškai *ape*, taigi šaknyje tas pats formantas *-l-* kaip ir lie. žodyje *auklė*); Latvijoje: *Àukas*, *Àuca-purvs*, *Aũce*, *Aũces-ezars*, *Auces-pļava*, *Aûcene*, *Auciņš*, *Aũči* ir kt.; Lietuvoje: *Aukena* (lenkų užrašyta *Awkena*, neidentifikuota), *Aukùpė* (ir kaimas *Aukupėnai*) ties Kėdainiais, *Aũkupis* ties Dotnuva, *Aukupỹs* ties Krekenava ir *Aukupỹs* ties Viešintomis, galbūt *Aukspìrta* ties Sintautais (ir jos intakas *Aukspìrta*, ir to pat pavadinimo bala; pasak

[16] Čia galima paminėti S. Feisto tam reikalui rekonstruotą atskirą indoeuropiečių šaknį **ou̯k-* 'aukštas, aukštyn'; taip pat M.-M. Rădulescu iškeltas sąsajas su rumunų (dakų substrato) jaustuku *(h)ut'a* (kūdikio) supimui ant rankų ar kelių nusakyti bei sen. indų būdvardžiu *ucca-* 'aukštas', prieveiksmiais *uccā́-*, *uccaíḥ* 'aukštyn', tik pastaruoju atveju pirmine kamieno lytimi tektų laikyti **udka-* (> baltų **utka-* > **uka-*): Rădulescu (1994: 84–90).

A. Vanago, „kilmė visai neaiški"), ežeras *Aũkrakštis* ties Daugais (galbūt ir upės *Áũksupis, Auksìnė*, bala *Áuksabalė*)[17]. Vertos dėmesio ir Dnepro aukštupio baseino dvi upės baltiškos kilmės vardu *Уча*, galimas daiktas, atitinkančiu minėtą la. *Aũce*, ir bent trys baltiškos kilmės, tačiau „neaiškiu" vardu *Овчеса* (Toporov, Trubačev 1962: 199, 211), kurį dabar galima spėti buvus **Aukesa* (plg. *Очеса* < **Akesa*: Toporov, Trubačev 1962: 200). Įsidėmėtina Petro Dusburgiečio (1285 m.) pirmąsyk paminėta Lietuvoje gyvenvietė *Aukaimis* (*Otekaym: Prūsijos žemės kronika* III. 226; *Oukaym:* III. 247, 280, 290), siejama su piliakalniu ties Ančios ir Ūkio santaka prie Batakių[18] (dėl *Ũkio*[19] plg. minėtus *ūkáuti, ūkúoti, ũkuoti* bei pan. šalia *aukúoti*). Turi pagrindą tokiu atveju ir V. Vaitkevičiaus žodžiai, kad „apie senąsias apeigas, susijusias su pelkėmis, galimas dalykas, taip pat byloja tokie kaimų pavadinimai kaip *Auksūdýs* (Kretingos, Mažeikių r.), sudaryti iš žodžio *auka* ar *aukoti* ir dėmens *sūd-* (*sūduva* 'klampynė raiste; akis')" (Vaitkevičius 2003: 153)[20]. Pagaliau atsižvelgtini ir asmenvardžiai, kaip kad lietuvių pavardės *Aukẽnas* ir *Aukũnas* (LPŽ$_{I}$ 138, 139). Visi šie kalbos faktai iki šiol kalbininkų aiškinti

[17] LAŽ$_{II}$ 18; LUEŽ 9–10; Palionis (1989: 212) (šiuose vietovardžiuose mato papildomą argumentą už žodžio *auka* autentiškumą: „Pateikti faktai, mano nuomone, aiškiai rodo žodžio *auka* liaudišką kilmę"); Pėteraitis (1997: 58–59, 69) (V. Pėteraičio aiškinimu, „*auk-* su *-k-* formantu sudaryta iš ide. **au-* 'šaltinis, tėkmė'", bet kartu jis siūlo palyginti „la. *aukāt* 'bėgti', *aũka* 'viesulas', lie. *aukúoti* 'supti, linguoti'. Gal tolimas giminaitis ir pr. *aukis* 'plėšrusis paukštis, Grif'"); Vanagas (1981: 52–53); Toporov (1975: 148); iš dalies žr. Būga (1961: 256); Klimavičius (2003: 173).

[18] Dusburgietis (1985: 215, 227, 243–244, 250, žr. 414); BRMŠ$_{I}$ 339, 342, 350, 352, žr. 355; istoriko R. Batūros Aukaimis pavadintas „šventu kaimu" (BRMŠ$_{I}$ 329); toliau Aukaimį, N. Vėliaus irgi priskirtą „mitinę prasmę turintiems vietovardžiams" (taigi, matyt, sietą su žodžiu *auka*), dar mini, pavyzdžiui, „Kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymai" (BRMŠ$_{I}$ 428, 430, 431, 433, 434, 438, 439, 441, 442). Trumpai dar žr.: LE$_{II}$ 155. Gal iš naujo vertas dėmesio ir jotvingių bendrinis daiktavardis *aucima* 'kaimas' (Zinkevičius 1984: 9–10; Zinkevičius 1885: 69–70). Plg. Daukanto atitinkamai aiškinamą Ukmergę: „Dausprungas paupy Šventosios upės įkūręs pilį, vardu Vilkmergę, arba **Aukamerį**" (Daukantas 1976 2: 51).

[19] A. Vanago siejama su *ũkas* 'migla, ūkana' (Vanagas 1981: 352).

[20] *Nors štai:* „Pažymėtina, kad *Alkomis* vadinamų pelkių galėjęs būti didesnis skaičius, tačiau dėl kaitaliojimosi *alka / auka* jų pavadinimas *Alkai* virto į *Aukai*. Taip vadinamų pelkių žinoma Kėdainių ir Panevėžio r." (Vaitkevičius 2003: 155). Dabar toks priverstinis, dirbtinis aiškinimas, abejotinas jau vien dėl „kaitaliojimosi *alka / auka*" (žr. aukščiau), nebereikalingas.

kuo įvairiausiai. Žinoma, dalis tų aiškinimų gali būti teisingi ir likti galioti, tačiau dabar, reabilitavus *auką*, visus juos reikia iš esmės peržiūrėti.

2. *AUKURAS*

Prie kalbos faktų, reikalaujančių peržiūrėjimo, priklauso ir vienas tiesiogiai su lietuvių mitologija susijęs žodis – dievavardis *Bieaukuri*. 1611 m. Jėzuitų metinėse ataskaitose (*Annuae litterae Societatis Jesu*) apie pagoniškiems papročiams ištikimus lietuvių valstiečius rašoma: *Varios hi Deastros antiquae vanitatis monstra redolentes colebant; Żemopati, terrestrem diceres, Plutonem, si te ad antiquos referas; Andeiui, Neptunum,* ***Bieaukuri*** *frugum custodem, Pagirni Cererem, Vsspeleni lares Vestamve, aliosque similes* „[Jie] garbino įvairias dievybes, primenančias tuščius antikos prasimanymus: Žemėpatį, esą žemės [dievą], arba Plutoną, atsižvelgiant į antiką; Andei[n]į – Neptūną; derliaus sargą ***Bieaukurį***; Pagirnį – Cererą; Užpelenį – namų židinį, Vestą; ir kitus panašius“ (BRMŠ$_{II}$ 625; vertimas mano; plg. 633; taip pat plg. Lebedys 1976: 208).

Visos čia suminėtos dievybės lietuvių mitologijoje daugiau ar mažiau žinomos, jų vardai daugiau ar mažiau skaidrūs, ir juos šis šaltinis mini bemaž visai neiškraipytus: *Żemopati* – Žemėpatį, Žemės patį; *Andeiui*, Andei[n]į – būtent Vandẽnį (plg. lie. dial. *andenis, anduo* ‘vanduo’)[21]; *Pagirni* – Pagirnį, kuris po girnomis; pagaliau *Vsspeleni* – Užpelenį, esantį „už peleno“, taigi už židinio (plg. bendrinį daiktavardį lie. *ùžpelenis* ‘vieta už peleno, židinio’: LKŽ$_{XVII}$ 677). Vienintelis iš kitur nežinomas šiame sąraše yra *Bieaukuri*. Kadangi jėzuitus misionierius vargu ar galima įtarti užsidegus tautiniu romantizmu ir kūrus naujas lietuviškas pagoniškas dievybes ir kadangi visų kitų jų minimų žinomų dievybių vardai perteikti gana tiksliai, tai ir *Bieaukuri* lietuvio ausis ne mažiau sklandžiai išgirsta kaip *Beaukurį*, pažodžiui – kaip tą, kuris *be aukuro* (t.y. kuris neturi jam skirto aukuro). Būtent šitaip šį dievavardį be mažiausių abejonių ar bent paaiškinimų interpretavo Jurgis Lebedys, versdamas pateiktąją šaltinio ištrauką (Lebedys 1976: 208), Norbertas Vėlius, rašydamas apie XVII a. lietuvių mitologiją (Vėlius 1986: 31), Algirdas Julius Greimas, spėdamas, kad šitaip čia esąs apibūdintas vėjo dievas Vėjopatis

[21] LKŽ$_{I}$ 134, 135; Greimas (1990: 388). Esama tokioms šio dievavardžio sąsajoms ir prieštaravimų, bet čia ne vieta į tai gilintis.

ar tiesiog Vėjas (Greimas 1990: 434, 489)[22]. Tačiau tokia šio dievavardžio interpretacija, šiaip ar taip, reikalauja pripažinti lietuvių kalboje jau XVII a. buvus žodį *aukuras*.

Apskritai tyrinėtojai *Bieaukuri*'o vengė, juoba kad jis tepaminėtas vienąsyk ir, negana to, be aiškesių komentarų – išskyrus tai, kad jis esąs *frugum custos*, pažodžiui 'vaisių sargas' (arba 'saugotojas': Vėlius 1986: 31). O kartais atgaline data veikė ir įsigalėjęs kalbininkų nuosprendis *aukurui*. Antai Jonas Balys 1985 m. rašo: „Kaip taisyklė, galime priimti tikrais tik tokius dievų vardus, kuriuos pamini bent du vienas nuo kito nepriklausomi šaltiniai. Todėl daugelis senprūsių dievų irgi atkrinta. Koks nors nesusipratimas yra ir XVII a. jėzuitų misionierių tik kartą paminėti tokie dievų ar demonų vardai, kaip Nosolas (Ilganosis?)[23] ir **Beaukuris**. Gal klausiamas žmogus atsakė: *Bet kuris*, na, ir atsirado naujas dievovardis. Gal koks semantikas išras, kad tai reiškia 'dievą *be aukuro*', nežinodamas, kad žodis *aukuras* yra naujadaras" (Balys 2000: 348). Nepaisant būdingo garbiam tautosakininkui nekantraus kategoriškumo, itin iškalbinga tai, kad jis – matyt, nesąmoningai pasidavęs gimtosios kalbos nuojautai – vardo rašytinį pavidalą *Bieaukuri* ir pats išgirsta bei pertaria kaip *Beaukurį*.

Jeigu vis dėlto argumentaciją pastačius nuo galvos ant kojų ir teorinius samprotavimus pasistengus remti faktais, tegul menkais, o ne atvirkščiai, tai minėtasis „semantikas", kurio neišvengiamą atsiradimą Balys nujautė, pasirodo, būtų visiškai teisus – nes jau pats vienas šis *Bieaukuri*, kaip *Beaukuris*, reikalautų į Būgos iškeltą prielaidą žodžius *auka* bei *aukuras* esant Daukanto naujadarus pažvelgti kur kas atsargiau. Juoba kad ir pats Būga savo hipotezę išsakė tik dirbtinės Endzelyno etimologijos dingstimi ir labai atsargiai: „Man **atrodo tikėtiniau**, kad visi trys žodžiai – *aukauti*, *auka* ir *aukuras* – Daukanto išradimas". O dabar šią hipotezę, skubotai priimtą už paskutinį žodį šiuo klausimu, išvis, kaip matėme iš apžvelgtų kalbininkų darbų, tenka paaukoti ant tiesos aukuro.

Savo ruožtu dievo vardas *Beaukuris*, paminėtas 1611 m., gali būti laikomas papildomu argumentu seną esant žodį *auka* ir lemiamu argumentu tokį

[22] Beaukurį, taigi dievą, kuriam neaukojamos (ar bent jau neaukojamos ant aukuro) aukos, siejant su audros bei vėjų dievu, įdomu, kad latvių kalboje 'audrą, viesulą' žymi žodis *auka*.

[23] Turimas omeny *Nosolum* iš to pat šaltinio, užrašytas 1601 m. (BRMŠ$_{II}$ 624, 631).

esant žodį *aukuras*, kurį tad priskirti „Daukanto naujadarams" irgi nėra jokio pagrindo.

Negana to, naujai pažvelgti verta ir į Vilhelmo Martinijaus 1666 m. pirmąsyk paminėtą lietuvių dievybę vardu Gabjaukuras: *Absint Perkunas, Lituans, Babilasque Gabartai, / Nec non* ***Gabjaukurs*** *Baubeque ʒemmepati* „Tepradingsta Perkūnas, Litvanis ir Babilas, ir Gabartai, / Taip pat Gabjaukuras ir Baubas, ir Žemėpatis" (BRMŠ$_{III}$ 61, 62; vertimas mano). Galima iškelti prielaidą, kad žodis **gabjaukuras* žymi ne dievybę, o jaujos dievybės Gabjaujo ar ugnies dievybės Gabijos *aukurą*.

Pagaliau *aukurą* aptinkame ir ankstyvuosiuose tautosakos užrašymuose. Antai 1902 m. paskelbtame J. Basanavičiaus „Lietuviškų pasakų" II tome iš Jono Valinčiaus Vaitkabalių k., Vilkaviškio aps., užrašytoje pasakoje randame sakinį: – *Bažnyčią statysu, – ir, statydamas sūrį į vidurį, sako: – Ot bus* ***aukaras*** (altorius), *ir netrukus bus pastatyta* (BsLP$_{II}$ 127, žr. 5, 483). Žinoma, XIX a. pabaigos užrašymas, atskirai imant, negali būti argumentas prieš Daukanto autorystę, tačiau įdomu, kad žodis čia paminėtas kita nei Daukanto lytimi: ne *aukuras*, o *aukaras*. Lytis *aukaras* paliudyta ir 1884 m. „Aušroje", ir 1894 m. M. Miežinio *Lietuviszkai–latviszkai–lenkiszkai–rusiszkame žodyne* (LKŽ$_{I}$ 474). J. Basanavičius dar vartojo moteriškosios g. lytį *aukara*, pavyzdžiui, 1906 m. gruodžio 27 d. kalboje, pasakytoje atidarant pirmąją lietuvių dailės parodą Vilniuje: „...po didžiąja Vilniaus Katedros aukara..." (Basanavičius 1970: 722)[24]. P. Skardžius žodį laiko vienu iš aušrininkų naujadarų, argumentu nurodydamas akivaizdžiai antrinę „liaudies etimologiją": „tariamai iš *auka* + la. *āra* 'laisvuma, laisvas, plynas laukas'" (Skardžius 1943: 594). O K. Būga šios žodžio lyties „kaltininku" – iš chronologijos akivaizdu, nepagrįstai – laikė „Lietuvio" redakciją, žodžio darybą aiškinusią jau visai kitaip: „Lig šiolai raštų kalboje vartojamąjį žodį *aukuras* 'altorius' 'Lietuvio' (1907 m. Nr. 5 p. 76) redakcija užsigeidė perdirbti ing *auk-arą*, samprotaudama, jog šisai žodis yra kilęs iš *auka* 'apiera' ir *ara* 'altorius'. Šisai 'Lietuvio' redakcijos aiškinimas yra visai nenuvykęs, nėsa jam prieštarauja kalbos faktai": *aukaras* „negali turėti žodžio **ara* 'altorius', dėlto kad to žodžio nėra lietuvių kalboje", o lotyniškojo *āra*, „Lietuvio" redakcijos turėto omeny, atitikmuo, jei lietuvių kalboje ir būtų, dėl kalbos garsų dėsnių skambėtų visai

[24] Ačiū dr. Vytautui Tumėnui, nurodžiusiam man pastarąjį pavyzdį!

kitaip (Būga 1958: 114). Šis Būgos sukritikuotas aiškinimas irgi tėra jau esamo žodžio „liaudies etimologija", juoba kad pats žodis, kaip matėme, vartotas ne tik raštų kalboje, bet ir tautosakoje, ir dargi gerokai prieš minėtą „Lietuvio" numerį. Kaip pradžioje buvo užsiminta, Būga manė žodį *aukuras* Daukantą sukūrus „pagal *ugniã-kuro* pavyzdį". Kritikuodamas *aukarą* jis šį savo aiškinimą išplėtoja: „Žodį *aũkuras* reikėtų, etymologiškos rašybos prisilaikant, rašyti su dviem *k*, t. y. *aũk-kuras*. *Aũk-kuras* yra sutrumpintas iš **auka-kurá-*, nom. pl. *auk(a)-kuraĩ*. *Aũk-kuras* yra padarytas analogiškai su *ugniã-kuras* 'очаг, der Feuerherd = pẽlenas' (Kvėdarna) : *aũkkuras* – 'aukų kūrinimo (= deginimo) vieta'" (Būga 1958: 114).

Tačiau ir patį šį Būgos aiškinimą galima laikyti savotiška „moksliška liaudies etimologija", pažadinta Daukanto „liaudies etimologijos", kuria jis tik siekė paaiškinti žodį, ne sukūrė jį (prisiminkime: *Čia priešaky tos koplyčios stovėjęs* ***aukuras,*** *arba altorius, beje, kur* ***auką kūrino*** *arba gyvulius, Perūnui pašvęstus, degino*).

Žodžius *aukuras* bei *aukaras* galima manyti iš tikrųjų esant sudarytus iš šaknies *auk-* ir priesagų *-ura-* bei *-ara-*.

Žodžių su šiomis priesagomis lietuvių kalboje gausu, o svarbiausia, pakankamai daug ir to paties žodžio porinių lyčių su viena ir kita priesaga: pavyzdžiui, *čiùkaras* 'stogo viršus, šelmuo, kraigas' bei 'aukštinis, garlaidė' : *čiukuras* 't. p.'; *daũbaras* 'duburas' : *dauburà* 'dauburys'; *gaĩmaras* 'nevalgus žmogus, perkarėlis, nukeipėlis' : *gaĩmuras* 't. p.'; *gaũgaras* 'kalno viršūnė, kalnagūbris, kauburys' : *gaũguras* 'iškilimas žemės paviršiuje, kauprelė'; *kaukarà, kaũkaras* 'kalnelis, kalva, kauburys' bei 'kalno viršūnė' : *kaukura, kaũkuras* 't. p.'; *kaũparas* 'kauburys' : *kaũpuras* 'iškilimas, kupstas, kauburys'; *kẽmaras* 'gabalas' : *kẽmuras* 'kekė, krūva, daugybė'; *kùkštaras* 'ant nugaros nešama našta' : *kùkšturas* 't. p.'; *pumparas* 'pumpuras' : *pum̃puras*; plg. *stãbaras* 'augalo stirbas be lapų, sausa, be lapų šaka, žabaras' bei 'kas surambėjęs, nerangus', *stabãris* 'sudžiuvęs, nesultingas augalas' : *stabùris* 'sunkus, nejudrus žmogus', *staburỹs* 'stagaras'; *stùbaras* 'stuburas' : *stùburas*; *žãbaras* 'smulki šaka be lapų, žabas' : dgs. *žãburai* (pvz. iš Žeimelio, Pakruojo r.: *Atnešk smulkučių žaburėlių, greit užkursim ugnį*); *žíežara* 'pikčiurna' : *žíežura* 't. p.'; *žíežmara* 'ragana' : *žiežmurà* 'paniurėlis' ir daugelis kitų[25]. Plg.

[25] Žr. Skardžius (1943: 302–303, 307–308); $LKŽ_{II}$ 140, 145, 310; $LKŽ_{III}$ 31, 32, 167, 168; $LKŽ_{V}$ 420, 429, 437, 441, 553, 565; $LKŽ_{VI}$ 804, 807; $LKŽ_{X}$ 907, 910; $LKŽ_{XIII}$ 602–603, 614, 1005, 1006–1007; $LKŽ_{XX}$ 11, 25, 561, 564; plg. Būga (1958: 133).

asmenvardžius *Bãdaras* : *Badura*; *Daubaras* : *Daũburas* ir kt. (LPŽ$_{I}$ 151, 152, 465, 466).

Taigi galima iškelti prielaidą, kad *aukuras* bei *aukaras* – tai iš veiksmažodžio šaknies *auk-* (*aukáuti, aukóti, aukúoti*) su priesagomis *-ura-* bei *-ara-* padaryti daiktavardžiai (formaliai – veiksmo įrankio pavadinimai), žymintys atitinkamą aukojimui skirtą ryką ar įrenginį, ant kurio aukojama auka **užkeliama, pakylima** (užkėlus, gal ir deginama, taip ją su dūmais vėlgi **pakylint** aukštyn, į dangų). Lietuvių *aukuras, aukaras* tokiu atveju savo semantine motyvacija yra artimas minėtam lotyniškajam *altāre, altāria, altārium*, padarytam iš būdvardžio *altus* 'aukštas'.

Šiaip ar taip, iš visko, kas pasakyta, aišku, kad *aukuras*, arba *aukaras*, matyt, irgi yra anaiptol ne Daukanto naujadaras, o senas lietuvių žodis, galbūt toks pat senas kaip ir *auka*.

3. IŠVADA

Vadinasi, bent jau nebereikia laužyti galvos, kaipgi senovės lietuviai vadino aukas, kurias aukojo nuo seniausių laikų, ir aukurus, ant kurių jas aukojo, rašytinių šaltinių paliudytus nuo XIV a. pabaigos – Jono Dlugošo XV a. parašytoje „Lenkijos istorijoje", aprašant krikščionybės priėmimą Lietuvoje 1387 m.: ...*templum et aram, in quibus hostiarum fiebat immolatio, disrumpi*... „šventyklą ir aukurą, kur atnašavo aukas, išgriauti" (BRMŠ$_{I}$ 552, 572; vertė Daiva Mažiulytė; žr. Jurginis 1976: 51, 62)[26].

Savo aukas bei aukurus senovės lietuviai, matyt, ir vadino *aukomis* bei *aukurais* arba *aukarais*, nė nepagalvodami, kad šiuos žodžius iš jų ainiai pamėgins atimti.

ŠALTINIAI

ATU: *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography, based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson by Hans-Jörg Uther*, Helsinki, 2004 (nurodomas teksto numeris).

[26] Lie. *atnašauti, atnaša* rasi jau tikrai bus naujadarai, ne visai tiksliai nusižiūrėti, tarpininkaujant lenkiškajai *apierai*, nuo lotynų *offero, -re* pirmine reikšme 'nešti priešais' (Klimavičius 2003: 182–191).

BRMŠ$_{I}$: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius, 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

BRMŠ$_{II}$: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius, 2: *XVI amžius*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.

BRMŠ$_{III}$: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius, 3: *XVII amžius*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

BRMŠ$_{IV}$: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius, 4: *XVIII amžius*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

BsJK: *Juodoji knyga*, surinko Jonas Basanavičius, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tausosakos institutas, 2004.

BsLP$_{I-II}$: *Lietuviškos pasakos*, surinko Jonas Basanavičius, 1–2, Vilnius: Vaga, 2001–2003.

DvPSO: *Pasakos, sakmės, oracijos*, surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis, Vilnius, 1973.

LFCH: *Lietuvių folkloro chrestomatija*, parengė Bronislava Kelrbelytė, Bronė Stundžienė, Vilnius: Regnum fondas, 1996.

LAŽ$_{II}$: *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas* 2, Vilnius: Mintis, 1976.

LE$_{II}$: *Lietuviškoji enciklopedija* 2, Kaunas: Spaudos fondas.

LKŽ$_{I-XX}$: *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20, Vilnius, 1956–2002.

LPŽ$_{I}$: *Lietuvių pavardžių žodynas*, ats. red. A. Vanagas, 1, Vilnius: Mokslas, 1985.

LTs$_{I}$: *Lietuvių tautosaka* 1: *Dainos*, Vilnius, 1962.

LUEŽ: *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*, Vilnius, 1963.

LITERATŪRA

AGAPKINA, T. A. [Т. А. АГАПКИНА,] 1996: Концепт движения в обрядовой мифологии славян (на материале весеннего календарного цикла). In:

Т. А. Агапкина, ред., *Концепт движения в языке и культуре*. Москва: Индрик, 213–254.

Balys, J. 2000, 2002: *Raštai* 2, 3. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Basanavičius, J. 1970: *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Vaga.

Benveniste, E. [Э. Бенвенист] 1995: *Словарь индоевропейских социальных терминов*. Москва: Прогресс.

Beresnevičius, G. 1997: *Religijotyros įvadas*. Vilnius: Aidai.

Beresnevičius, G. 2004: *Lietuvių religija ir mitologija: Sisteminė studija*. Vilnius: Tyto Alba.

Buck, C. D. 1949: *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas*. Chicago: University of Chicago Press.

Būga, K. 1958, 1959, 1961: *Rinktiniai raštai* 1, 2, 3. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Buškevič, S. P. [С. П. Бушкевич] 1999: Жертва. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь в пяти томах*, под редакцией Н. И. Толстого, 2. Москва: Международные отношения, 208–215.

Černych, P. Ja. [П. Я. Черных] 1999: *Историко-этимологический словарь современного русского языка* 1–2. Москва: Русский язык.

Daukantas, S. 1976: *Raštai* 1–2. Vilnius: Vaga.

Donelaitis, K. 1994: *Metai ir pasakėčios*. Vilnius: Baltos lankos.

Dovydaitis, Pr. 1934: „Auka". In: *Lietuviškoji enciklopedija* 2. Kaunas: Spaudos fondas.

Dundulienė, P. 1990: *Senovės lietuvių mitologija ir religija*. Vilnius: Mokslas.

Dusburgietis, P. 1985: *Prūsijos žemės kronika*. Vilnius: Vaga.

Eliade, M. [M. Элиаде] 1996: *Мифы, сновидения, мистерии*. Москва: Рефл-бук.

Endzelīns, J. 1974: *Darbu izlase* 2. Rīgā: Zinātne.

Ermanytė, I. 1967: S. Daukanto *aukà* ir kiti bendrašakniai žodžiai. *Kalbos kultūra* 12, 38–42.

Fraenkel, E. 1962–1965: *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Winter, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht.

Frazer, J. G., 1995: *The Golden Bough: A study in Magic and Religion*. London: Papermac.

Frisk, H. 1960: *Griechisches etymologisches Wörterbuch* 1. Heidelberg: Winter.

Girdenis, A. 2006: Lie. *aukà* – iš **au̯ikā́* 'avis'. *Baltistica* 41 (3), 375–378.

Greimas, A. J. 1990: *Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius–Chicago: Mokslas–Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas.

Grigas, K. 1987: *Patarlių paralelės: Lietuvių patarlės su latvių, baltarusių, rusų, lenkų, vokiečių, anglų, lotynų, prancūzų, ispanų atitikmenimis*. Vilnius: Vaga.

Jurginis, J. 1976: *Pagonybės ir krikščionybės santykiai Lietuvoje*. Vilnius: Mintis.

Juška, A. 1955: Svotbinė rėda veliuoniečių lietuvių. In: *Lietuviškos svotbinės dainos, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos* 2. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Karaliūnas, S. 1987: *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė*. Vilnius: Mokslas.

Karulis, K. 1992: *Latviešu etimoloģijas vārdnīca* I–II. Rīga: Avots.

Klimavičius, J. 2003: *Auka, apiera, atnaša*: istorijos ir vartosenos bruožai. In: *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 170–194.

Kriničnaja, N. A. [Н. А. Криничная] 2001: *Русская народная мифологическая проза: истоки и полисемантизм образов* 1: *Былички, бывальщины, легенды, поверья о духах-«хозяевах»*. Санкт-Петербург: Наука.

Kuzavinis, K. 1996: *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Lasicius, J. 1969: *De diis samagitarum caeterorumque sarmatarum et falsorum christianorum*. Vilnius: Vaga.

LEBEDYS, J. 1976: *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*. Vilnius: Mokslas.

MAYRHOFER, M. 1976: *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen* 3. Heidelberg: Winter.

MAŽIULIS, V. 1984: Ide. *g^uer-* 'kelti'. *Baltistica* 20 (1), 11–14.

MAŽIULIS, V. 1988: *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 1. Vilnius: Mokslas.

MAŽIULIS, V. 1997: *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 4. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

PALIONIS, J. 1989: Zur Entstehung der Wörter *aukà* 'Opfer' und *aukóti* 'opfern'. *Zeitschrift für Slawistik* 34 (2), 210.

PĖTERAITIS, V. 1997: *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai: Jų kilmė ir reikšmė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

PIESARSKAS, B., SVEČEVIČIUS, B. 1991: *Lietuvių–anglų kalbų žodynas*, Vilnius: Mokslas.

POKORNY, J. 1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* 1. Bern–München: Franke.

PRAETORIUS, M. 2006: *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne* 3. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

RĂDULESCU, M.-M. 1994: Latvian *u(i)cā!, ucāt, ucītis* : Dacian *(h)uţa!, a(h)uţa, uţuţ*. *Baltistica* 28 (1), 84–90.

SABALIAUSKAS, A. 1968: Baltų kalbų naminių gyvulių pavadinimai. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 10, 101–190.

SAVUKYNAS, B. 1960: Ežerų vardai. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 289–300.

SKARDŽIUS, P. 1943: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. (= *Rinktiniai raštai* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.)

SKARDŽIUS, P. 1998: *Rinktiniai raštai* 4. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Sruoga, B. 2003: *Raštai* 9: *Tautosakos studijos 1921–1947*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Subačius, G. 2007: Kelios istorinės pastabos apie žodį *auka*. *Baltistica* 42 (1), 133–134.

Sumcov, N. F. [Н. Ф. Сумцов] 1996: *Символика славянских обрядов: Избранные труды*. Москва: Восточная литература.

Šaknys, Ž. B. 1996: *Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Pradai.

Tylor, E. B. [Э. Б. Тайлор] 1989: *Первобытная культура*. Москва: Государственное издательство политической литературы.

Toporov, V. N [В. Н. Топоров] 1975: *Прусский язык: Словарь A–D*. Москва: Наука.

Toporov, V. N [В. Н. Топоров] 1987: Об одном архаичном индоевропейском элементе в древнерусской духовной культуре: **svęt-*. *Языки культуры и проблемы переводимости*. Москва: Наука, 184–252.

Toporov, V. N [В. Н. Топоров] 1988: Язык и культура: об одном слове-символе (к 1000-летию христианства на Руси и 600-летию его в Литве). *Балто-славянские исследования 1986*. Москва: Наука, 3–44.

Toporov, V. N [В. Н. Топоров] 1989: Из славянской языческой терминологии: индоевропейские истоки и тенденции развития. *Этимология 1986–1987*, 3–50.

Toporov, V. N [В. Н. Топоров] 1992: Еще раз о фракийском всаднике в балканской и индоевропейской перспективе. *Балканские чтения* 1: *Образ мира в слове и ритуале*, Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 3–32.

Toporov, V. N & O. N. Trubačev [В. Н. Топоров, О. Н. Трубачев] 1962: *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья*. Москва: Наука.

Vaitkevičienė, D. 2003: Apeiginins palabinimas. *Liaudies kultūra* 2003, Nr. 2, 8–14.

VAITKEVIČIUS, V. 2003: *Alkai: Baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedis.

VALENTAS, S. 1997: *Lingvistinis pasaulis poezijoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

VANAGAS, A. 1981: *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas.

VASMER, M. [М. ФАСМЕР] 1996: *Этимологический словарь русского языка* 1–4. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Санкт-Петербург: Азбука.

VĖLIUS, N. 1986: Senovės lietuvių religija ir mitologija. *Krikščionybė ir jos socialinis vaidmuo Lietuvoje*. Vilnius: Mintis.

VINOGRADOVA, A. N. [А. Н. ВИНОГРАДОВА] 1995: Бросать. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь в пяти томах*, под редакцией Н. И. Толстого, 1. Москва: Международные отношения, 264–266.

VRIES, JAN DE 1962: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: E. J. Brill.

WALDE, A., HOFMANN, J. B. 1938, 1954: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch von A. Walde*. 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, 1, 2. Heidelberg: Winter.

ZAEHNER, R. C. 2003: *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*. London: Phoenix.

ZINKEVIČIUS, Z. [З. ЗИНКЕВИЧЮС] 1984: Польско-ятвяжский словарик? *Балто-славянские исследования 1983*, 3–29.

ZINKEVIČIUS, Z. 1985: Lenkų-jotvingių žodynėlis? *Baltistica* 21 (1), 61–82.

ZINKEVIČIUS, Z. 1990: *Lietuvių kalbos istorija* 4: *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.* Vilnius: Mokslas.

Dainius Razauskas
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio 6, LT-10308 Vilnius
liaudies.kultura@llkc.lt